

UNIVERZITA KARLOVA
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Diplomová práce

Chudoba a vyloučení na českých školách

Bc. Kateřina Šantorová

Katedra teologické etiky
Vedoucí práce: PhDr. Eva Křížová, Ph.D.
Studijní program: NMgr.: Teologie
Studijní obor: Křesťanská krizová a pastorační práce - diakonika

Praha, 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem *Chudoba a vyloučení na českých školách* napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

V Praze dne 7. 12. 2018

Identifikační záznam:

ŠANTOROVÁ, Kateřina. *Chudoba a vyloučení na českých školách*. Praha, 2018. 93 s. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Evangelická teologická fakulta, Katedra pastorační a sociální práce. Vedoucí práce PhDr. Eva Křížová, Ph.D.

Anotace

Diplomová práce se zabývá problematikou chudoby a sociálního vyloučení v současné české společnosti se zvláštním zaměřením na problematiku dospívajících. V teoretické části je rozpracována otázka chudoby a vyloučení v tradiční a moderní společnosti. Jsou zde popsány způsoby zjišťování chudoby a sociální vyloučení, stejně jako opatření sociální politiky pro prevenci a řešení chudoby. Teoretická část končí pojednáním o důsledcích chudoby v dětství a dospívání pro vývoj člověka a snahou o aktivní opatření na školách proti znevýhodnění a vyloučení. Cílem výzkumné části je prostřednictvím kvantitativního výzkumu zjistit, jaký je rozsah chudoby a vyloučení na vybraných školách a jak chudoba a sociální vyloučení ovlivňují vzdělanostní plány a možnosti rozvoje dospívajících.

Klíčová slova

Chudoba, sociální znevýhodnění, sociální vyloučení, dětství, dospívání, žáci se sociálním znevýhodněním, vzdělávání, inkluze.

Summary

This diploma thesis focuses on poverty and social exclusion in Czech society with a special focus on teenagers. The theoretical part addresses poverty and social exclusion in both traditional and modern society. It includes methods of identifying poverty and social exclusion socio-political measures for prevention and resolving of poverty. The theoretical part concludes with discussing the impact of poverty in childhood and adolescence for developing people and endeavors to actively avoid exclusion from schools. The aim of the field research is the collection of qualitative data to explore the extent of poverty in society and exclusion in selected schools, as well as how poverty impacts the educational plans and development possibilities of teenagers.

Keywords:

Poverty, social disadvantage, social exclusion, childhood, adolescence, pupils with social disadvantage, education, inclusion.

Poděkování

Děkuji především PhDr. Evě Křížové, Ph.D. za odborné vedení a aktivní spolupráci při vypracovávání diplomové práce. Rovněž děkuji Dr. Ladislavu Benešovi za poskytnutí konzultace ve výběru odborné literatury pro kapitulu „Chudoba v židovsko-křesťanské tradici“.

V neposlední řadě děkuji ředitelům, pedagogům a žákům jednotlivých škol, na nichž byl výzkum realizován.

Poděkování patří rovněž mé rodině, která mě po celou dobu mého studia podporovala.

Obsah

Úvod.....	8
1 Chudoba a sociální vyloučení v tradiční společnosti.....	9
1.1 Chudoba v předmoderní době.....	10
1.2 Chudoba v židovsko-křesťanské tradici.....	13
2 Chudoba a sociální vyloučení v moderní společnosti.....	18
2.1 Definice chudoby.....	19
2.2 Specifikace základních pojmů.....	21
2.2.1 Měření chudoby.....	25
2.3 Boj s chudobou v české sociální praxi prostřednictvím sociální politiky.....	26
2.3.1 Československý sociální stát v poválečném období po rok 1989.....	29
2.3.2 Sociální reforma.....	30
3 Chudoba a sociální vyloučení v České republice.....	33
3.1 Systém sociálního zabezpečení.....	35
3.2 Systém sociální pomoci.....	36
3.3 Politika rovných příležitostí.....	37
3.4 Další opatření proti chudobě.....	38
3.5 Chudoba a sociální vyloučení z pohledu rodin.....	40
4 Chudoba, sociální vyloučení a školní vzdělávání.....	43
4.1 Dětství, dospívání a chudoba.....	44
4.2 Další aspekty chudoby v dětství a dospívání.....	49
4.3 Dětská chudoba v České republice.....	50
4.4 Sociální znevýhodnění a jeho vliv na žáka při jeho vzdělávání.....	51
4.5 Sociálně patologické jevy ve škole.....	55
4.6 Vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním.....	57
5 Výzkumná část.....	61
5.1 Problémová situace.....	61
5.2 Cíl práce.....	61
5.3 Výzkumné otázky.....	61
5.3.1 Operacionalizace pojmů.....	63
5.4 Metodika šetření.....	64
5.4.1 Metoda sběru dat a výzkumný nástroj.....	64
5.4.2 Výzkumný vzorek.....	64
5.4.3 Organizace šetření a sběr dat.....	65
5.4.4 Třídění a statistické zpracování dat.....	65
5.5 Výsledková část.....	65
5.5.1 Popis vzorku.....	65
5.5.2 Vnímání chudoby a materiální zajištění.....	67
5.5.3 Schopnosti, výsledky a podmínky rozvoje žáků.....	70
5.5.4 Vzdělanostní a profesní plány (ambice).....	72
5.5.5 Sociální začlenění/integrace.....	74
5.5.6 Testování hypotéz.....	76
5.5.7 Diskuze k výsledkům.....	78
6 Závěr.....	80
Seznam literatury.....	84

Seznam tabulek použitých v textu	91
Seznam použitých zkratk	92
Seznam příloh	93
Příloha č. 1 - Příloha k dotazníku pro učitele	94
Příloha č. 2 - Prázdný dotazník	95
Příloha č. 3 - Vyplněný dotazník	100

Úvod

Chudoba ovlivňuje sociální postavení člověka ve společnosti. Nejčastěji jsou jí ohrožené skupiny lidí, které pocházejí z nestabilního rodinného a finančního zázemí, mají zkušenost se ztrátou bydlení a lidé, kteří mají jen základní vzdělání. Mezi jednu z chudobou ohrožených skupin patří děti a dospívající, kterým je věnována předkládaná diplomová práce.

Děti a dospívající jsou velice specifickou skupinou, protože jen stěží mohou svou situaci ovlivnit za pomoci vlastních sil a jsou tak odkázáni na prostředí, ve kterém vyrůstají. Mezigenerační přenos chudoby mezi rodiči a jejich dětmi je pozorovatelný v mnoha případech. Děti, které prožijí celé své dětství v chudobě, mají omezené možnosti individuálního a sociálního rozvoje a v důsledku toho zůstávají často chudé i v dospělosti, protože nedostatek finančních prostředků s sebou přináší řadu omezení především ve vzdělávání a následně pak rovněž v pracovním uplatnění.

1 Chudoba a sociální vyloučení v tradiční společnosti

Chudoba je „*prastaré slovo, které organizuje sociální zkušenost stejně tak dlouho jako slovo bohatství*“ (MOŽNÝ, 1995, s. 6). Zmínky o chudobě lze nalézt již v tradičních společnostech, i když každá společnost chudobu prožívala odlišně, byla totiž vázána na hospodářský a společenský vývoj.

U nejstarších typů lidských společností, lovců a sběračů a později také pastevců, se nerovnost projevovala v nízké míře. V těchto společnostech již existovala dělba práce a nejvýznamnější byl rozdíl mezi úlohou mužů a žen. Příslušníci těchto společností prožívali chudobu a nerovnost ne co do množství hmotných statků, ale v rozdílech ve společenském postavení, věku a pohlaví. Muži zastávali úlohu lovců, ženy sbíraly rostliny, vařily a staraly se o děti. Nejstarší a nejzkušenější muži měli hlavní slovo při významných rozhodnutích skupiny. Nejednalo se tedy o rozdíly majetkové, ale spíše mocenské. Lovce a sběrače nahradila společnost zemědělská. Tato společnost již žila usedlejší způsobem, skupiny necestovaly z místa na místo jako lovci a sběrači a mohly tak nashromáždit určité množství hmotných statků. Zde se již začaly objevovat malé nerovnosti mezi osadami, kde vznikaly obchodní a politické vazby (GIDDENS, 1999, s. 66 - 74).

Systém dělby práce začal být komplikovanější v tradičních společnostech, i přesto, že zde stále přetrvávalo přísné rozdělení práce podle pohlaví. Ženy mohly pracovat pouze v domácnostech a na poli, ale u mužů se začala objevovat povolání, která se zaměřovala na obchodování, vojenství či povolání dvořana nebo vládního úředníka. Společnost se začala rozdělovat na třídu aristokratů a zbytek obyvatelstva. Vládnoucí třída, v jejímž čele stál panovník, měla právo obsazovat nejvyšší příčky společenského žebříčku a žila ve značném hmotném pohodlí. Naproti tomu byl úděl většiny obyvatel velmi krušný. Obecným rysem těchto společností bylo otrokářství či jiné formy osobní nesvobody. Tradiční společnosti těžily hlavně z obchodu a vládnoucí třídu představovali kupci nebo byly zaměřeny na dobovačné války. Prošly rozvojem profesionálních armád, tento rozvoj je spojován s výrobou

mečů, oštěpů, štítů a obléhacích strojů vyráběných řemeslníky-specialisty (GIDDENS, 1999, s. 74).

1.1 Chudoba v předmoderní době

Chudoba v předmoderní době se posuzovala prostřednictvím schopnosti jednotlivců a rodin zajistit si bydlení, stravu a oblečení. Jak udává Rheinheimer *„za chudého musel být považován ten, kdo si vlastními silami nemohl opatřit stravu, oblečení nebo přístřeší, jako chudý si ale mohl připadat i ten, kdo nemohl žít tak, jak by odpovídalo jeho stavu. Jako další hledisko přistupuje akceptování společností, respektive vyloučení ze všech druhů pomoci“* (RHEINHEIMER, 2003, s. 14).

Starověká společnost podle Ambrose (2015) o chudé lidi zájem příliš nejevila. Udává, že tento pohanský svět zanechával bez výčitek svědomí hladové, staré a nemocné svému osudu. I když v té době byla pod pojmem evergetismus (konám dobro) známá antická dobročinnost, která spoluobčanům štědře rozdávala příbytky a zábavu, z pohledu obecné morálky byla přílišná péče o chudého brána jako mimořádně škodlivá. Útulky pro přestárle, nemocnice a sirotčince se začaly zřizovat až koncem období středověku, když se křesťanství prosadilo na veřejnosti a o dobročinnost a službu chudým se v rozvíjejících městech začaly starat diakonie, které vznikaly z klášterních komunit. Nejvíce se péče o chudé rozvinula ve špitálech, které plnily funkci nejen nemocnice, ale také útulku pro chudé, staré a nemocné. Hlavními nositeli lásky k bližnímu se staly kláštery, které z dobročinnosti učinily jednu ze svých hlavních pastoračních aktivit. Starost o vdovy, sirotky a chudé a se v této době stala součástí morálky křesťanského panovníka, udílení almužny znamenalo milostivé obdarovávání, a osobní obětování se pro trpícího bližního bylo výrazem trvalého závazku reprezentovat svůj vztah vyjádřením křesťanské lásky *"at' už v podobě groše pro vdovu nebo bohatě dotované nadace panovníka"* (AMBROS, 2015, s. 81 - 83).

Ve středověku byly zaznamenávány čtyři skupiny chudých. První skupinu tvořili ti, kteří se obešli bez podpory, ale hrozilo jim riziko, že se k ní budou muset uchýlit. Hospodářské změny a rána osudu mohly zapříčinit to, že už si nebyli schopni zajistit obživu svými silami. Tato skupina

nevlastnila žádný kapitál, s jehož pomocí by takové situace překonala. Hůře než lidé chudobou pouze ohroženi na tom byli ti, kteří na podporu již odkázáni byli. Jejich potřebnost byla společensky uznána a tak od městské vrchnosti, vesnické samosprávy a církve dostávali příležitostné almužny. Třetí skupinou byli lidé, kteří žádnou podporu nedostávali, jelikož jejich chudoba nebyla společensky uznána. Většinou přišli o stálé bydliště a byli nuceni živořit, jak se dalo, a to i v rozporu se zákony. Tuto skupinu bylo těžké vymezit, protože za krizí se jejich počet zvyšoval a mnoha příslušníkům nižší vrstvy hrozilo, že se ocitnou na ulici. Příslušníci čtvrté skupiny se jako bezdomovci narodili. Jednalo se o cikány a kočovné skupiny, které přišly do Evropy jako cizinci a solidarita místních obyvatel se na ně nevztahovala. Společenské postavení „hrálo v otázce, kdo je „skutečně“ chudý a kdo „falešný“ žebrák, hlavní roli a mohlo se během doby měnit. Z toho vyplývá mimořádná dynamika společenských procesů, v nichž se lidem přisuzoval určitý statut, jenž vedl k vytvoření či naopak narušení sociální identity. Zatímco první dvě skupiny, tedy ohrožené nižší vrstvy a potřební lidé na podpoře, byly ještě společností uznávány a nalézaly v ní své místo, byť na nejnižším stupni hierarchie, dvě skupiny další tedy, tuláci a cikáni, z ní vypadávaly. Tito lidé byli často společensky zcela deklasováni“ (RHEINHEIMER, 2003, s. 14-15).

K dalším příčinám chudoby ve středověku patřila nemoc. Pro tehdejší obyvatelstvo nebyla výjimečnou situací epidemie chřipky, moru, tyfu, neštovic, které se šířily po celém území Evropy. Epidemie byla jevem, který narušoval hospodářský život, snižoval příjmy obyvatelstva a ponechával za sebou velké množství vdov, vdovců a sirotků. Nejvíce závažná byla epidemie v přelidněných částech města obydlených nejnižšími vrstvami. Proto byla každá epidemie spojována s chudobou a vyvolávala nezbytnost opatření nejen proti tulákům, ale také usedlé chudině. Epidemie tak byly jednou z hlavních příčin nouze nejen pro své okamžité účinky, ale i proto, že narušovaly fungování městské ekonomiky. Omezovaly obchod, dopravu, produkci a odvoz výrobků. Vysazení práce v průběhu epidemií mělo pro řadu osob za následek

ztrátu živobytí a závislost na veřejné nebo církevní charitě (MAREŠ, 1999, s. 81).

Na přelomu 15. a 16. století nastal s nástupem novověku návrat k antickým řecko-římským vzorům a tím také k ideálu krásného a zdravého člověka. Tato představa však byla ve značném rozporu se sociální realitou, kterou okolo sebe novověký člověk spatřoval. S nástupem reformace se začala objevovat nová podoba péče o chudé. V Belgii byl v této době vydán spis Juana Luise Vivese „O podpoře chudých“, který se skládal ze dvou dílů. První díl pojednává o kořenech lidské nouze a o dobročinnosti. V druhé části jsou formulovány tři základní požadavky: každý chudý musí pracovat, při podpoře chudých se musí vycházet z posouzení individuální situace, tedy musí být adresná a třetí požadavek se váže k etice, a to výchovou chudých k mravnímu životu. Dílo tohoto autora „*představovalo na tehdejší dobu úctyhodný výkon, neboť se jednalo o historicky první teoretickou reflexi obecné komunální chudinské politiky*“ (MARTINEK, 2008, 53 - 54).

V preindustriální Evropě měla chudoba mnoho podob, ale také zde nejvíce ohrožovala nejnižší vrstvy, chudým se však mohl stát kdokoliv. V této době byly základními příčinami chudoby neštěstí a katastrofy (epidemie, dlouhodobá onemocnění, úrazy), cyklické události (války, klimatické změny) a strukturální příčiny (úpadek výroby). Další příčinou chudoby byly nízké výdělků určitých profesí, jednalo se o zemědělské dělníky a nádeníky, kteří byli najímáni vždy jen na jeden den, a každé ráno žádali o práci, bez jistoty, že o ně bude zájem. Mareš uvádí, že „*zemědělství dělníci, příležitostní nádeníci, vysloužilí vojáci, námořníci a sloužící tak dominovali mezi evropskou chudinou preindustriální éry*“ (MAREŠ, 1999, s. 84).

Ke stěžejním znakům deprivace chudých patřilo bydlení. Chudí bydleli ve městě i na venkově, kde obvykle obývali přeplněné místnosti, což znamenalo bydlet v nich s celou domácností. Místnosti byly špinavé, většinou vlhké a nevětrané. Ovšem nejen místnosti, ale také postele byly v těchto příbytcích přeplněny, na jednu postel připadaly dvě a více osob. Velmi často se stávalo, že postel byla pronajímána více nájemníkům v opakujícím se pořadí. Jedni z postele vstávali a odcházeli do práce a druzí

po příchodu z práce do ní uléhali, což znamenalo nejen nepohodlí, ale rovněž ztrátu soukromí a hygienické problémy. Potrava chudých byla velmi nekvalitní a bylo jí málo, takže jejich stálým problémem byla také podvýživa. Dalším znakem chudoby bylo špatné oblečení, chudí měli velmi málo kusů oděvů a většinou je kupovali z druhé ruky (MAREŠ, 1999, s. 85 - 86). Zejména tuláci měli jen to, v čem byli oblečeni a chudí ve špitálech byli oblékáni do špitálních obleků, které měly charakter „*stigmatizujících uniform a svého nositele identifikovaly obyvatelstvu jako vlastní chudé*“ (MAREŠ, 1999, s. 86).

1.2 Chudoba v židovsko-křesťanské tradici

V křesťanské době a v evropské civilizaci poskytly monoteistické církve první ucelený koncepční rámec pro sociální politiku. U polyteistických náboženství takové učení neexistovalo. Jednalo se o Starý zákon a Nový zákon, tyto zákony formulovaly pomoc bližnímu svému jako ctnost, zapracovaly je do systému pravidel chování, při jejichž dodržování může člověk dojít spasení a blaženosti. Ve svých náboženských textech položily morální zákony filantropie (TOMEŠ, 2001, s. 31).

Ve Starém zákoně se o chudých a chudobě mluví velmi často, zvláště v době, kdy se Izrael usadil ve městech. V době pastýřské, kdy vlastníkem půdy byl kmen, nebyla chudoba příliš pocíťována ani v té době, kdy byla neúroda, epidemické nemoci a časté nepřátelské vpády. V době rolnické, po obsazení Palestiny, byla původně obecná půda přidělována losem do správy jednotlivců, ale jedinec stále ještě tvořil součást společnosti, v níž měl oporu. Teprve v době královské, kdy se začal rozvíjet obchod a městský život, byl život individualizován a začala se objevovat chudoba následkem neúrody, pod nátlakem nepřátel, vysokým zdaněním, robotou, ale převážně chamtivostí, lichvou a nespravedlností (NOVOTNÝ, 1935, s. 49).

Označení „být chudý“ nebo „trpět nouzí“ se ve Starém zákoně nevztahuje pouze na lidi, kteří trpí materiálním nedostatkem, ale také na trpící nemocí, hladem, na žebráky, utlačované a ponižované. Nejvíce ohroženými skupinami byly vdovy a sirotci, kteří zastupovali všechny sociálně slabé. Tyto skupiny nepožívaly právní způsobilosti a mohly se tak stát předmětem

manipulace (MARTINEK, 2008, s. 27). Chudí „jsou lidé bez jakýchkoli prostředků, šancí a ambicí. Jsou nespravedlivě osočováni, nemají zastání; trápí je nemoci právě tak jako pocit méněcennosti“ (Kážeme Krista, 1994, s. 43). V širším smyslu se za „chudé“, kterým náležela zvláštní ochrana, považovali staří, protože byli odkázáni na své děti a jejich zabezpečení, dále cizinci, kteří byli vyhnáni ze své vlasti. Za chudé byli dále označováni drobní rolníci, protože u nich hrozilo zadlužení a tím se mohli ocitnout v existenční závislosti na druhých a nádeníci, kteří nevlastnili nic a žili ze dne na den (MARTINEK, 2008, s. 27).

Péče o chudé byla v Izraeli velmi mimořádně vyvinuta, zvláště proroci se zastávali práv chudých a sociálně slabých, protože „zákon Hospodinův bezpodmínečně žádá lásku k člověku jako důsledek lásky k Bohu“ (NOVOTNÝ, 1935, s. 49).

Péče o chudé byla rozdělena mezi více osob, v první řadě patřila do odpovědnosti krále, který měl závazek pomáhat chudým: „když uplatňoval právo a spravedlnost, tehdy se mu dobře vedlo, když se zastával utišeného ubožáka, tehdy bývalo dobře“ (Jr 22,15-16). Dále odpovědnost ležela na bedrech dobře situovaných Izraelitů, povinnost pečovat o chudé je vyjádřena v mudroslovných spisech Starého zákona. Jako poslední odpovědní byli proroci a jejich kritika sociálních poměrů, která je doložena prvními „píšícími proroky“ - Ámose, Micheáše, Ozeáše a Izajáše, ti píší o vykořisťování a utlačování chudých, vdov a sirotků. Vykořisťování a utlačování kvalifikovali jako zločin, který volá o trest Boží (MARTINEK, 2008, s. 28).

Z výše uvedeného vyplývá, že pro Starý zákon je charakteristická snaha reagovat na lidskou nouzi pomocí právních opatření. Ustanovení, která zajišťovala chudým jejich práva, je ústřední součástí Zákona (tóry). Nejstarším právním dokumentem je Kniha smlouvy, ve které jsou uvedeny sociální předpisy, které stanovují, že „péče o slabé a chudé se tak ocitá před Bohem na stejné rovině důležitosti jako péče o správné kulticko-rituální jednání“ (MARTINEK, 2008, 29).

V Novém zákoně jsou ukotvena základní křesťanská přikázání. Jedná se o dvojí přikázání lásky, první se týká vztahu člověka k Bohu a druhá vztahu člověka k člověku „*Miluj bližního svého jako sebe samého*“ (Mk, 12,31). Na tomto přikázání založil Ježíš „*své působení zde na zemi a z něj vychází základ křesťanského učení*“ (TOMEŠ, 2010, s. 63). Ježíš byl označován za mluvčího chudiny, který se pokusil o reformaci judaismu myšlenkou lásky k bližnímu, v jeho učení stále nacházíme hlavní impulzy pro křesťanskou filantropii a altruismus a pro pomoc potřebným. S pojmem „chudoba“ jsou v Novém zákoně spojováni nejen materiálně chudí lidé, ale všichni, kteří se nalézají v nouzi. Důkazem je zvláštní pozornost Ježíše, kterou věnoval k celníkům, hříšníkům, ženám, nemocným a malomocným (MARTINEK, 2008, s. 33). To, že se Ježíš s takovými lidmi stýkal, uzdravoval je nebo jako veřejné hříšníky-celníky a prostitutky přijímal, znamenalo více než jen vyjádření soucitu. Znamenalo to jejich společenskou a náboženskou očistu, která byla v mnohém důležitější než materiální dobro (RYŠKOVÁ, 1991). V této době do kategorie chudých spadala většina lidí, jen velmi málo jedinců bylo nesmírně bohatých. Lidé v této době žili z půdy, chovali několik domácích zvířat a půda přecházela z otce na prvorozeného syna. Když Ježíš vyzval lid, který mu naslouchal, aby se nestrachoval, co bude jíst, dotkl se tím jejich každodenní hlavní obavy. Když sytil zástupy chlebem a rybami, následovaly ho zástupy lidí, protože dostatek jídla zdarma byla opravdová a velká změna v jejich životech (WINTER, 2010, s. 110).

Křesťanství odlišuje nouzi neboli bídu jako velký nedostatek životních potřeb, který ohrožuje důstojný lidský život, od chudoby, kdy jedinec má o málo více, než potřebuje a pro tento styl života se dobrovolně rozhodl. V křesťanství je chudoba považována za ctnost, ale tím je myšlena dobrovolná skromnost, kdy se člověk svým vlastním rozhodnutím vzdává hmotných i nehmotných požitků, aby získal čas a místo věnovat se duchovním věcem, které považuje za podstatnější. Ovšem nedobrovolná chudoba je zlem, je to stav nouze, který člověka fyzicky i duševně ničí nebo poškozuje a proti kterému je morální povinností každého křesťana bojovat použitím všech dostupných prostředků, i když Ježíš poukazoval na skutečnost, že se nikdy

nepodaří chudobu ze světa úplně odstranit (AMBROS, 2015, s. 36). Ježíš byl nepřitelem mamonu, vyzdvihoval chudé, utiskované a trpící, jeho stanovisko nemělo důvody hospodářské nebo politické, ale naprosto náboženské. Podle Ježíšova učení mají chudí a pokoření blíže k Bohu, protože touží po spravedlnosti a usilují o ni (ŠÍMA, 1934, s. 44).

Mareš ve své publikaci cituje Michela Foucalta, který uvádí, že „*pro křesťanskou tradici byl chudý tou nejživější a nejkonkrétnější realitou, přítomností z masa a krve. Tvář bídy byla vždy tváří jedince, symbolem vtěleného Boha*“ (MAREŠ, 1999, s. 86). Ježíšův zájem o chudé a nemocné patří do souvislosti s jeho zvěstí o Božím království, „*protože tam, kde se děje uzdravující a osvobozující pomoc, tam se děje příchod Božího království*“ (MARTINEK, 2008, 29). „*Blaze vám, chudí, neboť vaše je království Boží*“ (L 6,20).

Významnými projevy křesťanské lásky jsou podle Kristovy nauky čistota, dobrovolná chudoba a poslušnost, které představují evangelijní rady, nabídnuté všem křesťanům. To spočívá ve správném způsobu užívání věcí tohoto světa a v odpoutání se od bohatství, což je podmínkou pro vstup do Božího království. Skládání slibu chudoby, slibu poslušnosti a čistoty charakterizuje život těch, kdo se zvláštním způsobem zasvěcovali Bohu. Jedná se o řeholníky, kteří složili slib tří evangelních rad – čistoty, chudoby a poslušnosti. Tím na sebe vzali způsob života, který Ježíš osobně vedl a doporučil vést svým učedníkům. Řeholníci bývali obvykle dominikáni či františkáni a hlásili se k takzvaným žebravým řádům, které se zrodily na počátku 13. století. Členové těchto řádů nesměli nic vlastnit a museli žít pouze z almužen věřících. Věnovali se potulnému kazatelství, hlásání víry, snažili se žít po vzoru apoštolů a zachovávali slib chudoby (LE GOFF, 2008, s. 75).

Jedním ze základních měřítek pro posuzování chudoby a sociálního vyloučení byla schopnost zajistit si živobytí. Rozeznávali se takzvaně relativně chudí nebo též relativně bohatí, kteří si byli schopni zajistit bydlení i obživu, ale byli nebo mohli být chudobou ohroženi. Vedle příslušníků této skupiny existovali také tzv. absolutně chudí, kteří ve své době žili na hranici

existenčního minima nebo pod ní. K této skupině patřili žebráci, vdovy, sirotci, chronicky nemocní a handicapovaní (MAREŠ, r. 1999, s. 85).

S křesťanstvím jsou také spojovány dějiny charitativní činnosti. Slovo charita vzniklo z řeckého slova „charis“, které je překládáno jako milost, vděčnost a laskavost. Účelem charity bylo a je pomáhat trpícím, a to tak, abychom mu ulevili v jeho obtížích a dovedli ho k takovému stavu, aby si své potřeby mohl obstarat sám (VAŠEK, 1941, s. 21).

Křesťanská charita spočívala na farnostech a měla osobní povahu. Její dobrovolnost měla teologický smysl, protože cestou ke spáse duše je pouze zřeknutí se části vlastního majetku. Charita *„byla věcí cti, donátorství zvyšovalo sebevědomí bohatých a jejich kredit ve společenství, neboť manifestovala jejich vědomí křesťanské povinnosti a naplňovala představu ctnostného života. Chudoba nebyla, jak se tomu stalo později, poměřována morálními kritérii, ale byla sama morálním kritériem“* (MAREŠ, 1999, s. 87). Vládnoucí vrstva na svých dvorech udržovala velký počet chudých, protože nemajetní a nuzní lidé byli považováni za lidi, kteří mají blíže ke Kristu, než lidé majetní - byl v nich spatřován obraz samotného Krista, proto se dobročinnost ve prospěch chudých velmi podporovala (GUREVIČ, 1978, s. 188).

2 Chudoba a sociální vyloučení v moderní společnosti

S nástupem industrializace nastal proces přeměny tradiční společnosti ve společnost moderní. S rozvojem měst a tržní ekonomiky s manufakturami a později továrnami, byl proces rodící se industrializace zdlouhavý a začal produkovat velké sociální napětí, vyvolané tržními procesy, na které již dobrovolné instituce nestačily. Veřejná moc začala postupně vytvářet potřebné donucovací nástroje a přebírala péči o chudé a práce neschopné (TOMEŠ, 2010, s. 69). Nově vytvořená města se odmítla starat o chudinu z jiných obcí, začala oddělovat domácí chudinu od chudých z jiných měst, domácím lidem dávala prostor k žebrotě a dala tak vzniknout domovskému právu. Toto právo bylo upraveno zákonem č. 105/1883 ř. z., podle něhož každý občan města „dostal současně s křestním listem doklad o domovském právu, tuto instituci zrušil až komunistický režim“ (TOMEŠ, 2010, s. 73). Typickým znakem rozvoje industrializace a tím moderní společnosti je to, že většina zaměstnaného obyvatelstva již nepracuje v zemědělství, ale v továrnách nebo úřadech. Tato společnost se také vyznačuje vyšším stupněm urbanizace, kdy naprostá většina lidí žije ve městech, kde se vytvářejí pracovní místa a vznikají nové příležitosti. V nových městech se společenský život stává anonymním, životy lidí ovlivňují velké organizace, obchodní korporace a vládní úřady. Průmyslové společnosti v podobě národních států byly politickými společenstvími, vzájemně od sebe oddělenými přesně vytyčenými hranicemi. V národních státech mají vlády rozsáhlé pravomoci, které ovlivňují řadu stránek života svých občanů a vytvářejí zákony a instituce, které se vztahují na každého občana v prostoru státu (GIDDENS, 1999, s. 75-76).

V 19. století se středem zájmu státu stala spolu s péčí o veřejné zdraví péče o chudé a o základní školství. Státy si začaly uvědomovat svou zaostalost v péči o budoucí generace vojáků, úředníků a dělníků a tak zavedly povinné vzdělávání, zlepšení veřejného zdravotnictví a také se začaly zabývat opuštěnou mládeží (TOMEŠ, 2010, s. 73). Proces industrializace poptávku po školním vzdělávání zvyšoval, protože rostoucí mobilita a různorodost

povolání již neumožňovala dětem učit se pracovním dovednostem svých rodičů. V moderní společnosti se lidé neobejdou bez schopnosti číst, psát a počítat, v této společnosti se získávání vědomostí opírá spíše o tzv. „obecný základ“ (matematika, dějepis, literatura apod.), než o praktické předávání konkrétních dovedností (GIDDENS, 1999, s. 393).

Ekonomická nerovnost v moderní společnosti je vyjádřena především třídní diferenciací, která do značné míry ovlivňuje život jedince, ale nikdy zcela neurčuje jeho osud. V moderní společnosti existuje výrazná sociální mobilita, ale někteří jedinci se i přes tuto skutečnost ocitají v chudobě, z níž se jim nedaří uniknout (GIDDENS, 1999, s. 285). Chudoba v moderní společnosti není pouze otázkou smrti hladem, ale měří se, hodnotí a konstatuje na základě srovnání s celkovou životní úrovní dané země. V návaznosti na konstatování chudoby u zjištěné části společnosti jsou rozvíjeny sociální programy a přerozdělování hmotných prostředků, přesto se všeobecně dochází k závěru, že chudoba přináší sociální izolaci a stav nouze (TOMEŠ, 2001, s. 127).

2.1 Definice chudoby

Uvést jednoznačnou a obecně platnou definici pojmu chudoba není jednoduché. Definic existuje mnoho, mají sice společný základ, ale chudobu charakterizují z různých pohledů. Jak uvádí Kotýnková *„většina konceptů chudoby sleduje chudobu na základě objektivních dat, byť chudým se může cítit kdokoliv, a to pouze na základě subjektivního porovnávání sama sebe s okolím. Stav být „chudým“ se však často obecně liší dle místa a času posuzování“* (KOTÝNKOVÁ, 2007, s. 7).

V literatuře lze definic chudoby nalézt celou řadu. Kotýnková ve své publikaci cituje definici Rowntreeho *„chudí lidé se nachází pod hranicí chudoby a tu tvoří... příjmy, které již nepostačují k uspokojení základních životních potřeb“* (KOTÝNKOVÁ, 2007, s. 7). Rowntree také rozlišoval chudobu primární a sekundární, kdy primárně chudí byli ti, kteří nedisponovali dostatečnými příjmy k zajištění svých potřeb. Za sekundárně chudé byli považováni jedinci, kteří sice měli dostatečné příjmy, avšak tyto příjmy vynakládali nevhodným či nehospodárným způsobem, což nakonec vedlo

k jejich chudobě (MAREŠ, 1999, s. 115). Goldmann zase chudobu omezuje pouze na materiální deprivaci: „*chudoba, tímto pojmem se míní životní podmínky nedosahující životního standardu, strádání podmíněné hmotnou nouzí neboli deprivace. Chudoba se spojuje i s jinými deprivacemi (zdravotní, bytovou, sociální apod.), přesto pojem chudoba omezujeme výhradně na materiální deprivaci. To je třeba zdůraznit, protože chudoba je vnímána jednotlivci odlišně, podle subjektivního prožitku*“ (GOLDMANN, 1999, s. 18). Oproti tomu Tomeš do své definice chudoby zařazuje i jiné aspekty, jako jsou nedostatečné zdraví a vzdělání (TOMEŠ, 2010, s. 255).

Zřejmě nejvýstižnější definici chudoby udává Krebs, který se soustředí na většinu aspektů, které se s pojmem chudoba pojí, „*Chudoba je stav, který je důsledkem nerovného přístupu k rozdělovanému bohatství společnosti, k jejím materiálním zdrojům, kdy životní podmínky a uspokojení základních potřeb není v potřebné míře zabezpečeno dostatečnými zdroji (příjmy, statky) a kdy tyto příjmy nelze z nějakých objektivních příčin zvýšit (stáří, invalidita, péče o dítě aj.) a kdy občan nedisponuje ani jinými zdroji či majetkem, který by mu umožnil získat prostředky ve výši, která je společností uznána jako minimální*“ (KREBS, 2007, s. 107).

Definovat chudobu se snaží také mezinárodní organizace. Například Světová banka ve své zprávě z roku 1990 definuje chudobu jako „*neschopnost dosáhnout minimálního životního standardu*“ (WB, 1990, s. 26). OSN ve Zprávě ze Světového summitu pro sociální rozvoj z roku 1995 chudobu vymezuje jako „*stav charakterizovaný těžkou deprivací týkající se základních lidských potřeb, zahrnujících potraviny, pitnou vodu, hygienické zařízení, zdraví, přístřeší, vzdělání a informace. Závisí nejen na příjmu, ale také na přístupu k sociálním službám*“ (UNITED NATIONS, 1996, s. 41).

Podle Ringena (2005, s. 128-129) je těžká deprivace taková, která přestává být přijatelná a jedinec postrádá materiální prostředky, které jsou nevyhnutelně nezbytné. Je tak vyloučen ze sociálního kontaktu s druhými a také ze sociálního dění. Dostává se do stavu nouze a nouze je nutnost (strava, oblečení, přístřeší). V tomto případě jedinec již nečiní kompromis mezi dvěma druhy televizoru, aby dosáhl určité kultury bytí, ale nemá téměř nic.

Materiální a nemateriální deprivace jsou tedy ve vzájemném vztahu. Materiální deprivací jsme postiženi přímo a jako nepřímý důsledek toho můžeme být vyloučeni ze sociálních vztahů a aktivit, které jsou v dané společnosti běžně vykonávány. Tento fakt je zároveň spojen s nabytím nevýhodného a nežádoucího sociálního statusu. Deprivace je tedy jedním z přímých důsledků chudoby, kdy nemáme dostatek financí, ale také nepřímých důsledků chudoby, kdy přicházíme o sociální kontakty (MAREŠ, 1999, s. 115).

S chudobou jsou spojovány převážně tyto faktory:

1. Silný nedostatek fyzického komfortu – hlad, nedostačující obydlí, oblečení neodpovídající počasí, nepříjemná zátěž, jako je výrobní provoz, odpadky, extrémní hluk.
2. Nedostatek zdraví – pravděpodobnost krátké délky života, častá akutní a chronická onemocnění, fyzická či mentální neschopnost.
3. Kulturní nedostatek – nedostatečná kvalita vzdělání, sociálních dovedností, omezení ekonomických a sociálních příležitostí a aktivit (MAREŠ, 1999, s. 76).

Z výše uvedených definic vyplývá, že definice chudoby není jednoznačná, a že byla vždy vnímána jako nedostatek něčeho důležitého pro život. Je také patrné, že pojem chudoba nezahrnuje pouze finanční či materiální stránku, ale mnoho psychosociálních, kulturních a dalších aspektů.

2.2 Specifikace základních pojmů

Současná společnost se pokouší chudobu pojmenovat a vymezit obsah tohoto pojmu, snaží se určit, co to je být chudý a kdo je chudý. Podle Mareše „definice chudoby slouží dvěma základním účelům: Dovoluje měřit rozsah chudoby ve společnosti a určuje rozsah oprávnění chudých vůči sociálnímu státu“ (MAREŠ, 1999, s. 109). Koncepty chudoby jsou tříděny podle mnoha kritérií, přičemž se tato třídění mohou vzájemně překrývat. Rozlišujeme především tyto protikladné dvojice konceptů chudoby:

- subjektivní nebo objektivní;

- absolutní nebo relativní (MAREŠ, 1999, s. 110).

Subjektivní chudoba plyne z deklarační dotázaného, „*je založena na hodnocení vlastní životní situace jedincem či domácností. Souvisí s tím, zda se lidé subjektivně cítí být chudými či nikoliv*“ (KREBS, 2007, s. 108). Chudobu tedy posuzují ti, kteří se cítí chudobou ohroženi. Totožně i Mareš uvádí, že „*subjektivní vymezení chudoby je založeno na jejím pocíťování, na hodnocení vlastní životní zkušenosti. Spočívá na názorech a pocitech osob, kterých se týká*“ (MAREŠ, 1999, s. 119). Tento subjektivní pocit závisí převážně na porovnávání toho, co jedinec skutečně má, s tím:

- jaké má aspirace (co chce, čeho chce dosáhnout);
- co je spravedlivé, aby měl (co si myslí, že si zaslouží);
- co je nezbytným standardem (co si myslí, že skutečně potřebuje);
- jaký je vliv společenského srovnávání (co mají druzí).

Subjektivní chudoba se v průběhu životního cyklu mění, a to tak, že se do středního věku převážně snižuje, od padesátého roku věku stoupá a ve stáří se stává trvalou (MAREŠ, 1999, s. 119). Z tohoto hlediska není subjektivní koncept v dané společnosti dostatečně přesný, a proto neslouží ke stanovování oficiálních hranic chudoby, má k nim pouze doplňkový význam (KREBS, 2007, s. 108).

Objektivní chudoba je vymezena nezávisle na mínění jedinců či domácností, které se považují za chudé a může být pro každý stát či oblast jiná. Koncepty vymezující objektivní chudobu „*vycházejí z analýz sociálněekonomických informací o souborech domácností. Chudoba je v tomto případě stanovena „zvenčí“, určitou autoritou, zpravidla státem a respektuje i makroekonomické souvislosti*“ (KREBS, 2007, s. 108). Koncept objektivní chudoby umožňuje vládám na základě určitých kritérií, vést dělicí čáru v příjmové distribuci obyvatel a zřetelně tak oddělit chudé od těch, kdo chudí nejsou (KREBS, 2007, s. 109). V rámci objektivního konceptu chudoby se dále rozlišuje chudoba absolutní a chudoba relativní. Tyto koncepty (zejména pak koncept absolutní chudoby) se používají při vymezení mezinárodních hranic chudoby (SIROVÁTKA a kol., 2002).

Absolutní chudoba je spojována již s konceptem chudoby, ze kterého se vycházelo v 19. století a v první polovině 20. století, kdy hranice chudoby byla stanovena prostřednictvím minimálních výdajů rodiny na zajištění nezbytných životních potřeb (KOTÝNKOVÁ, 2007, s. 11). V současné době je absolutní chudoba spojována s nedostatkem prostředků k zajištění a uspokojení základních potřeb. Žít dlouhodobě pod absolutní hranicí chudoby znamená přímé ohrožení života. Světová banka definuje celosvětově extrémní chudobu jako živobytí za méně než 1,25 \$ na den a osobu. Koncept „*absolutní chudoby je tedy primárně založen na představě o minimální životní úrovni, zaručující osobám jen pouhé fyziologické přežití a nic víc, ovšem i v rámci tohoto pojetí se již uvažuje nejen o fyziologickém, ale i sociálním přežití*“ (MAREŠ, 1999, s. 112). Podle Krebse „*jsou její hranice dány subsistenčním minimem, tzn. prostředky, které dovolují uhradit potřeby holého přežití v dané společnosti*“ dále, ale uvádí že „*tento koncept chudoby je považován za opodstatněný v chudých rozvojových zemích, kde problém fyzického přežití a smrti hladem je stále aktuální*“ (KREBS, 2007, s. 109).

Koncept relativní chudoby se začal používat až v druhé polovině 20. století a odpovídá vývojovému stupni společnosti (KOTÝNKOVÁ, 2007, s. 12). Goldmann uvádí, že relativní chudoba „*je stav, kdy nedostatek hmotných prostředků vede u jedinců nebo sociálních skupin k uspokojování životních potřeb na výrazně nižší úrovni, než je průměrná úroveň v dané společnosti. Znamená žít bez toho, co je společensky uznáno za nezbytné. Tento typ chudoby postihuje ekonomicky vyspělejší státy*“ (GOLDMANN, 1999, s. 71).

Krebs vysvětluje další termíny související s chudobou, jako jsou stará a nová chudoba. Stará chudoba je spojována především s vlivem životních cyklů na neschopnost práce (staří, nemocní, handicapovaní jedinci, osamělé matky, nezaměstnaní), oproti tomu nová chudoba se pojí s pozicí jedinců a sociálních skupin na trhu práce (neúplné rodiny, skupiny znevýhodněné na trhu práce) a souvisí zejména s nízkými platy a prekarizací práce (KREBS, 2007, s. 109). Mareš podobně jako Krebs definuje starou chudobu jako demografickou, horizontální chudobu, která je nezávislá na trhu práce (sociální

kategorie, které jsou touto chudobou postihnuty, jsou charakterizovány věkem, životním a rodinným cyklem a neschopností pracovat). Tato chudoba může představovat trvalou existenci chudoby či jen fázi životního cyklu (založení rodiny, narození dítěte apod.). Novou chudobu definuje jako vertikální chudobu, která je spojena s pozicí jedinců i celých sociálních kategorií na trhu práce (nezaměstnaní, neúplné rodiny, osoby s nízkými výdělky apod.) (MAREŠ, 1999, s. 45).

S novou chudobou je spojen pojem pracující chudoba, tak jsou označováni jedinci, kteří i když pracují, jsou považováni za chudé. Pojem pracující chudoba bývá spojován se slovem prekarizace, tedy „zneplnohodnotnění“ pracovních míst. To znamená nahrazení plnohodnotných zaměstnaneckých poměrů dočasnými či částečnými úvazky nebo obchodními vztahy. Tato pracovní místa jsou nejistá a poskytují méně bezpečí a stability, nižší mzdu a žádné zaměstnanecké výhody „*člověk sice práci má, ale její dočasný charakter a mizerná odměna za ni mu neumožňují vymanit se z bídy*“ (KELLER, 2014, s. 14).

Mezi další pojmy, které se vztahují k chudobě, patří také sociální znevýhodnění a sociální vyloučení neboli exkluze. Prakticky v každé společnosti lze najít někoho, kdo pochází z rodiny, která nemá dostatek peněz, jehož rodiče jsou cizinci nebo má problémy v rodině. Takto znevýhodnění lidé často podléhají různým formám sociální izolace a diskriminace. Z tohoto důvodu mají tendenci setkávat se a komunikovat především mezi sebou a vytvářet minoritní subkultury. To má výhody (eliminace sociální deprivace a izolace jednotlivců), ale i negativa (prohlubování bariér mezi minoritou a většinovou společností) (SLOWÍK, 2016, s. 19).

Sociální vyloučení (exkluzi) je možné popsat jako situaci jednotlivce nebo i celých skupin osob, které jsou vytlačeny ze společnosti. Následkem toho mají omezený přístup k ekonomickým a sociálním zdrojům, které potřebují pro zapojení se zpět do společnosti (DVOŘÁKOVÁ, 2011, s. 109). Sociální vyloučení je považováno za důsledek selhání jednoho nebo několika následujících systémů:

- demokratického a legislativního systému, který zajišťuje občanskou integraci;
- trhu práce, který zajišťuje ekonomickou integraci;
- sociálního státu, zajišťujícího sociální integraci;
- rodiny a pospolitého systému, ten zajišťuje osobní integraci (MAREŠ, 1999, s. 165).

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, definuje pojem sociální vyloučení jako „*vyčlenění osoby mimo běžný život společnosti a nemožnost se do něj zapojit v důsledku nepříznivé sociální situace*“, přičemž „*nepříznivou sociální situaci chápe jako ztrátu schopností z důvodu věku, nepříznivého zdravotního stavu, pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí, ohrožení práv a zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby nebo z jiných závažných důvodů řešit vzniklou situaci tak, aby toto řešení podporovalo sociální začlenění a ochranu před sociálním vyloučením*“ (ČESKO, 2006).

2.2.1 Měření chudoby

Cílem měření chudoby je stanovení její hranice, která může být absolutní nebo relativní ve vztahu k životnímu standardu v dané společnosti, považovanému v danou dobu za přiměřený. Jedná se o stanovení takové hranice, pod níž je pro společnost chudoba jejích členů nepřijatelná a nutí ji, aby se zaměřila na osoby, které se pod touto hranicí ocitnou, a v rámci své sociální politiky reagovala (MAREŠ, 1999, s. 112). Pro měření chudoby se využívají dva způsoby, a to metoda normativní a metoda příjmů.

Normativní (absolutní) metoda spočívá v tom, že se stanoví minimální, společensky přijatelný, v dané zemi a čase reálně naplněný „spotřební koš“. Souhrn cen zboží a služeb, v tomto koši obsažených, pak je hranicí příjmů, pod níž nastává stav chudoby. „*Nezbytné živobytí zahrnuje zvláště výživu, ubytování, šatstvo, osobní hygienu, vybavení domácnosti, topení a osobní potřeby denního života*“ (Tomeš, 1996, s. 128). K osobním potřebám patří také v přiměřeném rozsahu styk s okolím a účast na kulturním životě. U dětí a mládeže zahrnuje nezbytné živobytí a také potřeby, nezbytné pro jejich

rozvoj (vzdělání, volnočasové aktivity). Stanovení spotřebního koše je velmi náročné a podléhá cenovým změnám a změnám struktury spotřeby.

Relativní metoda (metoda příjmu) spočívá ve stanovení úrovně ekvivalentního příjmu ve vztahu k průměrnému příjmu v dané zemi. Občané, kteří mají nižší příjmy než takto stanovená relativní hranice, jsou považováni za chudé a mají nárok na sociální dávku. Hranice příjmů, pod nimiž nastává stav chudoby, je v Evropě stanovena na 60 % mediánu (střední hodnoty příjmů). Relativní metoda umožňuje reagovat průběžně na ekonomický a sociální vývoj (TOMEŠ, 1996, s. 126–130).

2.3 Boj s chudobou v české sociální praxi prostřednictvím sociální politiky

Sociální politiku lze definovat jako „*politiku, která se primárně orientuje k člověku, k rozvoji a kultivaci jeho životních podmínek, dispozic, k rozvoji jeho osobnosti a kvality života*“ (KREBS, 2007, s. 113–114). Sociální politika usiluje o ekonomicky přijatelnou nápravu výskytu chudoby ve společnosti. Tato náprava úzce souvisí s přerozdělováním a rozdělováním prostředků, tedy s řízenými zásahy státu do sociální oblasti (GOLDMANN, 1999, s. 18).

Sociální politika musí respektovat základní principy, které působí v jejich záměrech, musí naplňovat jejich cíle a funkce. Mezi nejdůležitější principy sociální politiky patří:

- Sociální spravedlnost
- Solidarita
- Subsidiarita
- Participace

Sociální spravedlnost je stavěna proti křivdě a bezpráví. Spravedlnost je považována za jedno z měřítek mezilidských vztahů, za základní náboženskou, právní a etickou hodnotu, za základ státu a veřejných politik. Je možné vymezit ji pravidly, podle kterých jsou ve společnosti mezi jednotlivé občany a sociální skupiny rozdělovány nejen příjmy a bohatství, ale také životní příležitosti a předpoklady (vzdělávání a uplatnění se na trhu práce) (KREBS, 2007, s. 28).

Sociální solidarita (vzájemná podpora, sounáležitost) souvisí především s utvářením a rozdělováním životních podmínek a prostředků jedinců a sociálních skupin v zájmu naplňování myšlenky sociální spravedlnosti. Základem tohoto konceptu je poznání o nutnosti spolupráce mezi lidmi (KREBS, 2007, s. 32).

Princip subsidiarity má své kořeny v křesťanském učení a je zdůrazněn například v encyklice papeže Pia XI. *Quadragesimo anno* (1931), č. 79. V sociální filozofii stále platí důležitá zásada, která se nedá vyvrátit ani změnit: *„To, co mohou jednotlivci provést z vlastní iniciativy a vlastním přičiněním, to se jim nemá brát z rukou a přenášet na společnost. Stejně tak je proti spravedlnosti, když se převádí na větší a vyšší společenství to, co mohou vykonat a dobře provést společenství menší a nižší. To má totiž pak za následek těžké poškození a rozvrat sociálního řádu. Neboť každý společenský zásah svým působením a svou přirozenou povahou má přinášet pomoc údům těla společnosti, nikdy je však nemá ničit a pohlcovat“* (PŘIBYL, 1997).

Podle Krebse princip subsidiarity vychází z přístupu k člověku jako individu s jedinečnými vlastnostmi, vůlí, schopnostmi a dispozicemi, které je jedinec „povinen“ (v mravním slova smyslu) využívat k prospěchu a sociálnímu bezpečí svému a svých bližních. Tyto neobyčejné vlastnosti musí být společností chráněny a rozvíjeny, aby jedinec dokázal vynaložit vlastní síly pro své sociální bezpečí. Tento princip však také respektuje to, že lidé nežijí osamoceně, protože každý jedinec je vždy součástí určitého celku. Lidé utvářejí užší či širší společenství (rodina, sdružení, obce aj.) a toto vzájemné existenční sepětí znamená vzájemnou odpovědnost, pomoc a solidaritu. Krebs shrnuje, že podle principu subsidiarity je každý povinen nejdříve pomoci sám sobě, nemá-li tuto možnost, musí mu pomoci rodina, které rovněž přísluší, aby si pomohla sama svými silami a až při velkých obtížích volat na pomoc jiná společenství. Na posledním místě je k pomoci vyzván stát, jehož povinností je prvotně vytvořit takové podmínky, aby si každý jedinec mohl pomoci vlastním přičiněním. Sám stát pomáhá až tehdy, jsou-li ostatní možnosti vyčerpány (KREBS, 2007, s. 34 - 35).

Princip participace vychází z rozmanitých individuálních i společenských cílů, zájmů, schopností a předpokladů k určitým činnostem ve společnosti. Tato skutečnost v demokratických společnostech dává možnost podílet se na společenském životě a tedy i na sociální politice. Naplňování principu participace je postupným dlouhodobým procesem, který Krebs definuje jako „*přechod od člověka jako objektu převážně sociální politiky k člověku jako plnoprávnému, odpovědnému a respektovanému subjektu*“ (KREBS, 2007, s. 36).

Zásahy a regulace státu se v praxi sociální politiky datují přibližně do začátku 20. století. Původní rozdělování samotným trhem vedlo k výskytu chudoby a bohatství ve vysoké míře, která byla obecně nepřijatelná a začalo se hledat řešení jak docílit nejen účelného, ale také sociálně přijatelného ekonomického rozvoje. Vznikaly nové státní koncepty, které korigovaly tržní rozdělování a zmenšovaly výrazné sociální rozdíly ve společnosti a snažily se zajistit občanům důstojný životní standard. V důsledku toho vznikla dvě zcela různá pojetí úlohy státu. Jedná se o koncepci liberalistickou, která zdůrazňuje, že stát by neměl do ekonomické a sociální sféry výrazně vstupovat a její protipól v podobě koncepce tzv. welfare state (sociálního státu), která zdůrazňuje, že svobodná tržní ekonomika není pro všechny členy společnosti, že prospěch pro všechny se neprosadí pouze automatickým působením tržních sil, ale že se musí realizovat na základě konsenzu, být podporován, chráněn a zvýhodňován centrální mocí. Státy, které přijaly koncepci welfare state, jsou označovány jako sociální státy, které usilují o zajištění blahobytu neboli podmínek slušného žití pro své občany. Ústředním bodem sociálního státu je tzv. přerozdělování, tedy cestou veřejné politiky znovu rozdělit to, co již bylo původně rozděleno trhem. Cílem přerozdělování je zajistit všem občanům životní úroveň odpovídající možnostem společnosti, ale ne jako dobročinnou dávkou, nýbrž jako sociální právo a zabezpečovat podmínky a předpoklady pro dlouhodobou stabilitu a prosperitu společnosti jako celku. Příčin, které jednotlivé státy vedly k této koncepci, je velké množství. Na prvním místě se však udává, že jde o reakce na tíživé sociální problémy, především na chudobu a nezaměstnanost (KREBS, 2007, s. 36).

Přestože je tato koncepce v jednotlivých státech koncipována různě, vždy je charakterizována společnými znaky, které tvoří základ pojetí moderní sociální politiky což je „zajištění obyvatelstva nezbytnými příjmy, dobrým zdravím a dobrou vzdělaností, s cílem všem jedincům zajistit rovnost šancí při vstupu do života a důstojnou životní úroveň“ (GOLDMANN, 1999, s. 18 - 20).

2.3.1 Československý sociální stát v poválečném období po rok 1989

V oblasti sociálního zajištění obyvatelstva došlo po druhé světové válce v Československu k rozsáhlým změnám. Celkově se měnil politický systém a byl nastolen socialismus, rovněž se začala proměňovat samotná oblast sociální politiky, v níž měl být dominantní stát. Byl prosazován názor, že jedině stát může z centra úspěšně intervenovat a ovlivňovat chování hospodářských i sociálních subjektů určitým směrem a zajistit „sociálně spravedlivější uspořádání společnosti“, než bylo to předválečné. Poválečný sociální stát vytvářel pro sociální politiku konkrétní legislativní, sociálně-politický a ekonomický rámec. Pro změnu konceptu sociální politiky byly formující dvě zkušenosti, které ovlivnily na dlouhou dobu smýšlení obyvatel a staly se legitimními faktory poválečných změn. První z nich byla zkušenost Velké hospodářské krize, která ve velké míře zasáhla drtivou většinu obyvatel. Druhou představovala samotná druhá světová válka, která přinesla další strádání a nedostatky. Do popředí se začalo dostávat zajištění a poskytnutí práv, která začala být nazývána právy sociálními. Předválečný hospodářský liberalismus byl vnímán jako systém nedostatečný a měl být nahrazen systémem novým, který by lépe zaručil tyto sociální jistoty, a to pro všechny občany. Termín sociální politika byl v padesátých letech málo používán, protože z ideologického hlediska sociální problémy neexistovaly, jednalo se hlavně o neexistenci nezaměstnanosti a chudoby (TOMEŠ, 2015, s. 34-37). Krebs uvádí, že tyto sociální problémy však samozřejmě existovaly, ale byly ve společnosti skryty. Byly řešeny prostřednictvím ekonomiky, zvláště přezaměstnaností a cenovými dotacemi, nikoli sociálními systémy. Sociální politika byla v této době deformována, protože se jednalo pouze o aktivity státu a „*role ostatních sociálních subjektů byla potlačena (občan, rodina) nebo zcela vyloučena (církve, charity), systém byl vysoce*

centralizován, byl značně nedemokratický“ (KREBS, 2007, s. 91). Stát omezil prostor pro samostatné sociální chování nestátních subjektů, včetně rodiny. Lidem byla vnucena pozice pasivních příjemců dávek a služeb, aniž měli možnost o jejich rozsahu a kvalitě spolurozhodovat, což mělo za následek, že *„sociální opatření byla prezentována jako dary velkorysého a štědrého státu občanovi, který vystupoval především v roli pouhého objektu sociální politiky“* (KREBS, 2007, s. 91).

Kotýnková ovšem uvádí, že i když problém chudoby nebyl před rokem 1989 oficiálně diskutován, byly prováděny výzkumy a výběrová šetření o sociální a ekonomické situaci domácností. Výsledky z těchto šetření zpracovával Český statistický úřad jednou za čtyři roky, první šetření bylo provedeno v roce 1958. Od roku 1968 začala být věnována pozornost tzv. "domácnostem s omezenou možností spotřeby", výzkumy se zabývaly počtem domácností a osob pod hranicí existenčního a sociálního minima. V roce 1988 se, jak Kotýnková udává, *"pod existenčním minimem nenacházela dokonce žádná domácnost, osoby a ani děti"* (KOTÝNKOVÁ, 2007, s. 20), což svědčí o úspěšné eliminaci chudoby.

2.3.2 Sociální reforma

Po roce 1989 proběhla ekonomická transformace, s cílem přeměnit neefektivně fungující centrálně řízenou ekonomiku na efektivnější ekonomiku tržní. V souvislosti s přijetím tržních principů ekonomiky začalo ve společnosti docházet ke změnám, které postupně vedly ke vzniku chudoby. Nejednalo se pouze o diferenciaci mezd, celkových příjmů nebo o skutečnost, že se snižuje jistota zaměstnání a že rostou životní náklady. Ale také o fakt, že se naše společnost stala demokratickou, opírající se o tržní ekonomiku a v této souvislosti se objevily do té doby skryté sociální problémy, které byly totalitním komunistickým režimem řešeny donucovacími mechanismy působícími směrem k jedincům (postih za příživnictví, povinnost být zaměstnán, apod.), nebo je absolutně nepřipouštěl a striktně je potlačoval (nezaměstnanost, žebrání). Z tohoto důvodu vznikla potřeba řešení způsobů chudoby, *"které budou založeny na respektu občanských práv a svobod*

a nebudou v rozporu s normami demokratické společnosti“ (KREBS, 2007, s. 120).

V roce 1990 byl se scénářem ekonomické reformy vypracován i scénář sociální reformy, které byly společně předloženy Federálnímu shromáždění v září 1990. Sociální reforma byla zaměřena na vytvoření záchranné sociální sítě, která měla sloužit k ochraně širokých vrstev obyvatel před dopady ekonomické transformace. Tento koncept byl pojat následovně, *„záchranná sociální síť je systém opatření, jimiž stát garantuje všem občanům minimální úroveň pomoci při závažných sociálních situacích. Reálná hodnota pomoci a záruk, které stát bude prostřednictvím této sítě poskytovat, musí reagovat na vývoj životních nákladů tak, aby nikdo nezávisle neklesl do situace bídy, tzn., že růst životních nákladů bude touto sítí pokryt“ (KOTÝNKOVÁ, 2007, s. 21).* V roce 1991 byla konceptu záchranné sociální sítě přiznána podoba vládního dokumentu a tím se stal první oficiální strategií sociální politiky po roce 1989. Cílem této strategie byla sociální ochrana obyvatel před propadem do chudoby při ztrátě zaměstnání a ochrana a podpora pro sociálně zranitelné skupiny např. rodiny s dětmi, seniory a zdravotně znevýhodněnými. Nově byly vytvořeny dávky v nezaměstnanosti a dávky sociální péče z důvodu sociální potřeby. Právní ukotvení dávek bylo zajištěno v těchto zákonech:

- zákon č. 1/1991 Sb., o zaměstnanosti, kterým byla stanovena pravidla pro výplatu dávek v nezaměstnanosti (zrušen 2004 a nahrazen zákonem 435/2004 Sb. o zaměstnanosti);
- zákon č. 482/1991 Sb., o sociální potřebnosti, kterým byla stanovena pravidla pro výplatu dávek sociální péče z důvodu sociální potřeby (zrušen 2007 a nahrazen zákonem č. 117/1995 Sb. o státní sociální podpoře);
- zákon č. 463/1991 Sb., o životním minimu, kterým byla stanovena minimální společensky uznaná hranice peněžních příjmů k zajištění výživy, osobních potřeb a nákladů na bydlení; tato hranice sloužila jako kritérium pro určení sociálně potřebných domácností (zrušen 2006

a nahrazen zákonem č. 110/2006 Sb. o životním a existenčním minimu).

Vznikl tak zcela nový systém dávek, jež se svou komplexností pokouší pokrýt celou řadu sociálních událostí a zohledňuje specifika jednotlivých rodin (KOTÝNKOVÁ, 2007, s. 23).

3 Chudoba a sociální vyloučení v České republice

Česká republika se v posledních letech umísťuje v rámci Evropské unie jako země s nejnižší mírou ohrožení příjmovou chudobou. Jedním z používaných ukazatelů pro mezinárodní porovnávání je míra materiální deprivace, která má blízko k absolutnímu pojetí chudoby. Při použití tohoto ukazatele zaujímá Česká republika desátou pozici za vyspělými západoevropskými zeměmi (VEČERNÍK, 2015, s. 31).

Materiální deprivace zahrnuje více oblastí, konkrétně finanční deprivaci, deprivaci v uspokojování základních a dalších přiměřených potřeb, deprivaci ve vybavení domácnosti a v podmínkách bydlení. Tento ukazatel je definován jako podíl osob žijících v domácnostech, které čelí nedostatku v nejméně čtyřech z devíti stanovených položek, jež si nemohou z finančních důvodů dovolit (VEČERNÍK, 2015, s. 8 – 34):

1. Zaplatit neočekávaný výdaj ve výši několika tisíc Kč (9 600 Kč v roce 2014);
2. Jíst maso, drůbež nebo ryby každý druhý den;
3. Dostatečné vytápění domácnosti;
4. Zaplatit týdenní dovolenou mimo domov všem členům domácnosti alespoň jedenkrát ročně;
5. Vlastnit pračku;
6. Vlastnit barevnou televizi;
7. Vlastnit telefon;
8. Vlastnit osobní automobil;
9. Schopnost hradit náklady spojené s bydlením (nájemné, splátky hypotéky, platby za energie), splátky ostatních půjček, úvěrů nebo leasingu (VEČERNÍK, 2015, s. 8 – 34).

Podle analýzy, která byla provedena v letech 2008-2011, vzrostl v tomto období počet domácností, pro které je obtížné hradit náklady na bydlení. Autorka uvádí, že v České republice je relativně vysoká úroveň

deprivace populace ve specifických položkách materiální deprivace. Konkrétně, pro 26,9 % osob jsou náklady na bydlení velkou zátěží a 42 % osob si nemůže dovolit zaplatit neočekávaný výdaj ve výši 9 100 Kč. 42,3 % osob si nemůže dovolit týdenní dovolenou mimo domov, 11,5 % domácností si nemůže dovolit jíst alespoň obden maso, 11,3 % konstatuje, že má vlhkost v bytě z důvodu nedostatečného vytápění. Tato data ukazují, jak napjaté jsou pro část českých domácností jejich rodinné rozpočty, ačkoli souhrnné ukazatelé jsou mezinárodně dobré (HORÁKOVÁ, 2013, s. 49-50).

Podobná analýza proběhla také v roce 2015. Bylo v ní zjištěno, že ve specifických položkách materiální deprivace jsou nejvyšší podíly osob, které nemohou uhradit neočekávaný výdaj (41,7 %), osob, které si nemohou dovolit alespoň týdenní dovolenou mimo domov (39,5 %). Jíst alespoň obden maso nemůže 13 % domácností, 6,2 % domácností si nemůže dovolit dostatečně vytápět byt a 5,4 % osob není schopno (alespoň jednou v posledních 12 měsících) platit dluhy nebo účty spojené s bydlením (nájem, voda, elektřina, plyn). Z výsledků těchto dvou šetření vyplývá, že počet osob, které si nemohou dovolit zaplatit neočekávaný výdaj je v roce 2015 nižší než v roce 2011, ale pouze o 0,3 %. Osoby, které si nemohou dovolit alespoň týdenní dovolenou mimo domov, se v roce 2015 snížil 0,6%, naopak počet domácností, které si nemohou dovolit jíst maso alespoň obden, se zvýšil v roce 2015 o 1,5 %. Nejvyšší celkové zlepšení je zaznamenáno v položce nedostatečné vytápění bytu a to o 5,1 % domácností oproti roku 2011 (SIROVÁTKA, 2015, s. 46).

Přestože se uvádí, že Česká republika se v posledních letech umísťuje v rámci Evropské unie jako země s nejnižší mírou ohrožení příjmovou chudobou, lze na základě výsledků obou šetření konstatovat, že vývoj v důležitých položkách materiální deprivace je nepříznivý, což souvisí s růstem životních nákladů (vliv deregulace cen bydlení, zvýšení DPH, zvyšování cen u masa a výrobků z něj).

Podle Sirovátky (SIROVÁTKA 2015, s. 63) je významným ukazatelem v této problematice úroveň vzdělání domácnosti. Nejnižší riziko mají domácnosti s vysokoškolským vzděláním, domácnosti se středoškolským

vzděláním mají oproti nim tři až čtyřikrát vyšší riziko chudoby a domácnosti se základním vzděláním mají toto riziko až šestkrát vyšší. Podle Horákové (HORÁKOVÁ 2013, s. 52) je úroveň vzdělání domácnosti zásadním faktorem z hlediska ohrožení příjmovou a hmotnou nouzí. Udává, že domácnosti s nejnižším vzděláním jsou chudobou a hmotnou nouzí ohroženy v mnohem větší míře než domácnosti, kde je alespoň jedna osoba vysokoškolsky vzdělaná. Z jejího výzkumu vyplývá, že lidé se základním vzděláním a s neúplným středním vzděláním jsou asi třikrát více ohroženi chudobou než lidé s úplným středním vzděláním a vysokoškoláci. Z výše uvedených údajů je zřejmé, že vzdělání členů domácnosti je významným a zásadním faktorem z hlediska ohrožení příjmovou a hmotnou nouzí.

3.1 Systém sociálního zabezpečení

Sociální zabezpečení je součástí sociální politiky a je prostředkem k uskutečňování jejích cílů a úkolů. Sociální politika je chápána jako soubor institucí a opatření, jejichž prostřednictvím je uskutečňována prevence, zmírňování a odstraňování následků sociálních událostí. Mezi hlavní typy takových událostí patří stáří, invalidita, smrt rodinného příslušníka, narození dítěte, těhotenství, nemoc, úraz atd.

Organizační uspořádání sociálního zabezpečení upravuje zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů. Sociální zabezpečení zahrnuje tři typy sociálních institucí, které na sebe navzájem navazují a které se od sebe liší ve třech hlavních aspektech. Jsou to sociální pojištění, státní sociální podpora a sociální pomoc. Tyto systémy se od sebe vzájemně liší podle toho, jakým způsobem jsou dávky vypláceny, dále jakou sociální situaci pomáhají řešit a jakým způsobem jsou zabezpečeny (KREBS, 2007, s. 181).

Sociální pojištění řeší situace, na které se člověk může předem připravit tak, že odložením části svých prostředků kryje svou dlouhodobou nebo krátkodobou sociální situaci. Systém je financován z pojistného, které platí zaměstnanec i zaměstnavatel a osoby samostatně výdělečně činné. V důsledku krátkodobé sociální události, jako je nemoc, těhotenství a mateřství, je pracovní neschopnost řešena nemocenským pojištěním.

V dlouhodobé sociální situaci, která vzniká důsledkem stáří, invalidity, ovdověním nebo osiřením, je situace řešena důchodovým pojištěním (TRÖSTER, 2005, s. 17)¹.

Důchodové pojištění je upraveno zákonem č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění pro případ stáří, invalidity a úmrtí živitele [§ 4 odst. 1 písm. c) a d)]. V těchto případech mají plátcí pojistného nárok na vyplácení dávek důchodového pojištění. Důchod se skládá ze základní výměry, která je stanovena pevnou částkou a procentní výměry. Mezi dávky tohoto systému se řadí starobní důchod, invalidní důchod, vdovský a vdovecký důchod a sirotčí důchod (ČESKO, 1995a).

Státní sociální podpora je upravována zákonem č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře (ČESKO, 1995), kdy se stát podílí na krytí nákladů na výživu a ostatní základní osobní potřeby dětí a rodin a poskytuje ji i při některých dalších sociálních situacích. Státní sociální podpora se ve výše uvedených případech poskytuje v závislosti na výši příjmu, náklady na podporu jsou hrazeny státem. Mezi dávky státní sociální podpory patří přídavek na dítě, příspěvek na bydlení, porodné, rodičovský příspěvek a pohřebné.

3.2 Systém sociální pomoci

Sociální pomoc řeší obtížné situace ve stavu hmotné nebo sociální nouze, které není člověk schopen sám řešit, a to ani s pomocí své rodiny. Jde o situace, kdy člověk není sociálně pojištěn a nemá nárok na dávky státní sociální podpory (TRÖSTER, 2005, s. 17).

Životní a existenční minimum je upraveno zákonem č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, v platném znění. Životní minimum je definováno jako minimální společensky uznaná hranice peněžních příjmů k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb. Existenční minimum je minimální hranicí peněžních příjmů, která se považuje za nezbytnou k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb na úrovni umožňující přežití. Tento institut byl vedle životního minima zaveden z důvodu větší motivace pro dospělé osoby v hmotné nouzi. Existenční minimum nelze použít u nezaopatřeného dítěte, u poživatele starobního důchodu, u osoby invalidní

---

¹ Zdravotní pojištění je řešeno zcela odděleně.

ve třetím stupni a u osoby starší 68 let. Hlavní využití životního a existenčního minima je zakotveno v zákoně č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi. Životní minimum plní rozhodující úlohu při posuzování hmotné nouze i jako sociálně-ochranná veličina. Dále je životní a existenční minimum využíváno v zákoně č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře při zjišťování nároku na dávky, které zabezpečují adresnou pomoc rodinám s dětmi ve stanovených sociálních situacích (u přídatku na dítě a porodného). V případě dávek pěstounské péče tvoří i základ pro výpočet jejich výše. Další využití životního minima je například v soudní praxi pro stanovení alimentálních povinností a v případě exekucí pro nezabavitelné částky. Životní minimum ani existenční minimum nezahrnují nezbytné náklady na bydlení, ochrana v oblasti bydlení je řešena v rámci systému státní sociální podpory poskytováním příspěvku na bydlení a v systému pomoci v hmotné nouzi doplatkem na bydlení (MPSV, 2018).

System pomoci v hmotné nouzi je formou pomoci osobám s nedostatečnými příjmy. Měl by tyto osoby motivovat k aktivní snaze zajistit si prostředky k uspokojení životních potřeb, za předpokladu, že každá osoba, která pracuje, se musí mít lépe než ta, která nepracuje, popřípadě se práci vyhýbá. Je jedním z opatření, kterými Česká republika bojuje proti sociálnímu vyloučení. Nedílnou součástí systému pomoci v hmotné nouzi je sociální práce s klienty. Kromě Úřadu práce České republiky vykonávají některé úkoly v rámci sociální práce rovněž obecní úřady, které mají blíže k občanům a mohou tak efektivněji reagovat na jejich problémy. Osobu v hmotné nouzi lze definovat jako osobu či rodinu, která nemá dostatečné příjmy a její celkové sociální a majetkové poměry neumožňují uspokojení základních životních potřeb na úrovni ještě přijatelné pro společnost. Současně si tyto příjmy nemůže z objektivních důvodů obstarat a vyřešit tak svoji nelehkou situaci vlastním přičiněním (Pomoc v hmotné nouzi, 2012).

3.3 Politika rovných příležitostí

Podpora rovných příležitostí se orientuje na odstranění různých forem diskriminace v přístupu k zaměstnání a k vytvoření podmínek pro zaměstnávání občanů „se ztíženou životní situací a ohrožených sociální

vyločeností a dále také ve prospěch osob, které mají přístup na trh práce snížený v důsledku příslušnosti k rase a pohlaví“ (TOMEŠ, 2001, s. 287). Zajištění rovného přístupu ke zdrojům, právům, zboží a službám patří k obecným cílům sociálního začleňování, jeho nedílnou součástí je také uplatňování zásady rovného zacházení, vyrovnávání příležitostí, což vede ke zlepšení podmínek pro dotčené osoby a jejich zapojení do společnosti (KREBS, 2007, s. 306).

Právo na rovné zacházení a ochranu před diskriminací je chápáno jako základní lidské právo, které je nezadatelné, nezcizitelné, nepromlčitelné a nezrušitelné. Součástí práva na rovné zacházení, je i zajištění rovných příležitostí. Může však nastat situace, kdy je nutné zajistit pro určitou skupinu rozdílné zacházení, protože se nachází v rozdílné situaci a při přístupu k právům se setkává se specifickými překážkami. Rozdílné zacházení je v této situaci zaměřeno na zajištění rovného přístupu ke zdrojům, právům, zboží a službám pro osoby, které jsou znevýhodněné. Forma rozdílného zacházení bude taková, aby sloužila pouze k zajištění rovného přístupu, bude pečlivě sledována a rozdílné zacházení bude trvat pouze po dobu, kdy potrvá znevýhodnění dané skupiny *„uplatňování zásady stejných práv znamená, že potřeby každého jednotlivce mají stejný význam, že respektování různorodosti jednotlivců musí být základem pro plánování společnosti a že všechny dostupné prostředky musí být využívány tak, aby zajistily každému jednotlivci rovnoprávný podíl na zlepšování životních podmínek, které je výsledkem hospodářského a společenského vývoje“ (MPSV, 2014, s. 59).*

3.4 Další opatření proti chudobě

Mezi další opatření proti chudobě patří minimální mzda. Tímto termínem se označuje nejnižší přípustná výše odměny za práci v pracovněprávním vztahu. Její základní právní úprava je stanovena zákoníkem práce (zákon č. 262/2006 Sb., ve znění pozdějších předpisů). Dne 21. srpna 2017 přijala vláda ČR nařízení vlády č. 286/2017 Sb., kterým došlo ke zvýšení základní sazby minimální mzdy o 1 200 Kč na 12 200 Kč

za měsíc (základní sazba minimální mzdy pro stanovenou týdenní pracovní dobu 40 hodin činí 73,20 Kč za hodinu nebo 12 200 Kč za měsíc).

Minimální mzda se vztahuje na všechny zaměstnance v pracovním poměru nebo právním vztahu založeném dohodami o pracích konaných mimo pracovní poměr (dohoda o provedení práce a dohoda o pracovní činnosti). Nedosáhne-li mzda, plat nebo odměna z dohody v kalendářním měsíci výše minimální mzdy, je zaměstnavatel povinen zaměstnanci poskytnout doplatek, a to bez ohledu na jeho zaviněnou či nezaviněnou nižší výkonnost, což platí i pro zaměstnance odměňované úkolovou mzdou. Kontrolní činnost v dodržování pracovněprávních předpisů v oblasti odměňování zaměstnanců vykonává Státní úřad inspekce práce a jemu podřízené oblastní inspektoráty práce podle místa výkonu pracovní činnosti na základě zákona č. 251/2005 Sb., o inspekci práce, ve znění pozdějších předpisů (ČESKO, 2006a).

Také podporu v nezaměstnanosti, která je upravena v ustanovení § 39 zákona o zaměstnanosti (č. 435/2004 Sb.) lze zařadit mezi opatření proti chudobě. Podle tohoto zákona musí být každý, kdo chce pobírat podporu v nezaměstnanosti, zařazen a veden v evidenci uchazečů o zaměstnání a splnit další podmínky např. nebýt poživitelem starobního důchodu. (ČESKO, 2004a).

U osob samostatně výdělečně činných je možné do těchto opatření zařadit zavedení paušálních výdajů. Jedná se o termín, který označuje způsob uvedení výdajů při podání daňového přiznání v České republice a je ošetřen v § 7 zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů. Jednotlivé podnikatelské činnosti zde mají určenou výši procent, které jdou na paušální výdaje a výše těchto určených procent paušálních výdajů se liší podle druhu příjmů: nejvyšší (80 %) je u zemědělské výroby, lesního a vodního hospodářství a z příjmů z živnostenského podnikání řemeslného a nejnižší (30 %) je u příjmů z nájmu majetku zařazeného v obchodním majetku. U všech skupin platí maximální roční limity odpisů.

K těmto opatřením lze rovněž zařadit zákaz tzv. Švarc systému, který počátkem 90. let patřil k velmi rozšířeným ekonomickým činnostem. Označuje se podle podnikatele Miroslava Švarce, který s tímto způsobem

podnikání v roce 1990 začal. Jednalo se o systém ekonomické činnosti, při které osoby vykonávající pro podnikatele běžné činnosti, nebyly v závislém vztahu jeho zaměstnanci, ale vystupovaly jako živnostníci, se kterými byly uzavřeny subdodavatelské smlouvy. Tím se zaměstnavatel zbavil povinnosti odvádět za své zaměstnance daň z příjmů a také ušetřil na zdravotních a sociálních odvodech. Podle Státního úřadu inspekce práce se z pohledu pracovního práva jedná o „*nelegální zaměstnávání formou faktického pracovněprávního vztahu jinou smlouvou*“. Od 1. 1. 2012 se tento systém ztotožňuje s pojmem nelegální práce. Nelegální práce je vymezena zákonem o zaměstnanosti jako výkon závislé práce fyzickou osobou mimo pracovněprávní vztah a v případě cizince výkon práce bez povolení (nebo v rozporu s povolením) k zaměstnání nebo k pobytu. Tento způsob zaměstnávání je mnohem výhodnější pro zaměstnavatele než pro člověka, který se tímto způsobem nechá zaměstnat. Zaměstnanec nemá nárok na placené přestávky na jídlo ani na placenou dovolenou a nemusí mu být zaměstnavatelem ani poskytnuty pracovní pomůcky. V případě nemoci či pracovního úrazu nemá pracující nárok na nemocenskou ani odškodnění. Pokud s pracujícím zaměstnavatel ukončí spolupráci, není povinen mu vyplatit odstupné. Zaměstnavatel za takového zaměstnance neodvádí část sociálního pojištění. Inspektorát práce důsledně kontroluje tento způsob nelegálního zaměstnávání a v případě, že narazí na pochybení, je oprávněn udělit pokuty (Kompetence orgánů inspekce práce, 2018).

3.5 Chudoba a sociální vyloučení z pohledu rodin

V odborné literatuře lze najít mnoho definic rodiny, například podle Petruska se jedná o nejdůležitější sociální skupinu, která je základním prvkem sociální kultury a základní ekonomickou jednotkou, její hlavní funkcí je reprodukce a výchova potomstva, přenos kulturních vzorců a zachování kontinuity kulturního vývoje (PETRUSEK, 1996, s. 940). Jandourek uvádí, že se jedná o určitou formu dlouhodobého solidárního soužití osob spojených příbuzenstvím a zahrnující přinejmenším rodiče a děti (JANDOUREK 2001, s. 206). Giddens udává, že rodina je skupina osob přímo spjatých příbuzenskými vztahy, jejíž dospělí členové jsou odpovědni za výchovu dětí

(GIDDENS, 1999, s. 156). Průcha rodinu popisuje jako nejstarší společenskou instituci, která plní socializační, ekonomické, sexuálně-regulační a reprodukční funkce. Vytváří citové prostředí, formuje osobní vztahy, hodnoty a postoje, základy morálky a životního stylu (PRŮCHA, 2009a, s. 248). Ani český právní řád rodinu a její členy obecně neurčuje a jednoznačnou definici rodiny neuvádí, např. v Novém občanském zákoníku § 3, odst. 2, písm. b) zákona č. 89/2012 Sb., se pouze stanovuje, že „rodina, rodičovství a manželství požívají zvláštní zákonné ochrany,“ (ČESKO, 2012).

I když jsou definice rodiny různorodé, shodují se v tom, že rodina plní určité funkce, a to biologicko-reprodukční, ekonomicko-zabezpečovací, emoční a socializačně výchovnou. Podle kvality naplňování uváděných funkcí lze rozlišit rodiny funkční, problémové, dysfunkční a afunkční. Situaci, kdy rodina z nějakého důvodu a v různé míře neplní své funkce a základní požadavky dané společenskými a právními normami, označujeme jako poruchu rodiny. Jde hlavně o poruchy jedince při zařazení do společnosti (poruchy socializace) či selhání členů rodiny, které vede k poruše funkcí rodiny. Zpravidla jde o selhání osob, které mají pečovat o dítě a „jejich chování překračuje nebo nedosahuje zákonně i zvykově daná definovaná pravidla řádné péče o dítě“ (PRŮCHA, 2009a, s. 380). Výsledkem tohoto jednání jsou děti trpící nejméně viditelnou a nejhůře zjištěnou formou syndromu CAN (child abuse and neglect) – zanedbávání dítěte. Zanedbávání je nedostatek péče, který způsobuje vážnou újmu ve vývoji dítěte, lze sem zařadit všechny škodlivé formy špatné péče, které mohou poškodit osobnost dítěte. Zanedbávání má tři podoby: rodiče neumějí o dítě pečovat, nemohou o ně pečovat, nebo nechtějí. Formy zanedbávání jsou emoční, fyzické, materiální, psychické, zdravotní a výchovně-vzdělávací. Zanedbání vzdělání a výchova znamená, že dítěti není umožněno, aby mohlo realizovat své ambice (PRŮCHA, 2009a, s. 380).

V rámci sociální politiky ČR je výrazná pozornost věnována dysfunkčním rodinám, které lze obecně chápat jako rodiny, kde není plněna některá z jejich základních funkcí a kde dochází k závažným problémům v jejich fungování, a to v míře vážně ohrožující rodinu jako celek a především

vývoj dětí. Těmto rodinám se dostává zvláštní pozornosti při ochraně dětí, a to z důvodu častého nízkého materiálního zabezpečení a omezeného přístupu ke zdrojům společnosti. Mezi faktory ohrožující funkčnost rodiny v mimoekonomické oblasti patří nízké vzdělání spojené s nižší sociokulturní úrovní, nezaměstnanost, nemoc, invalidita či případná osobnostní nevyzrálость rodičů. Z hlediska výchovy dětí má dysfunkční efekty jak sociální nezralost a nepřizpůsobivost rodičů, tak i jejich nadměrné ambice kladené na dítě nebo na sebe sama. Zabezpečení dětí a jejich výchovy v rodině je souhrnným úkolem pro různé úrovně intervence a široké spektrum aktérů. Rodiče kromě případné finanční pomoci potřebují sociální a zdravotní služby napomáhající zvládnutí výchovné a zabezpečovací funkce rodiny (MPSV, 2004, s. 13).

Život dětí v dysfunkčních rodinách je odlišný od života jejich vrstevníků ve většinové společnosti. Děti žijí v prostředí, které je propojené s řadou různých problémů, nejen těch ekonomických. K tomuto prostředí se váží také problémy spojené s bydlením, vzděláváním a péčí o zdraví. Domácnost, kterou obývá větší počet členů rodiny, bývá velmi často nedostatečně vybavena, se špatnými hygienickými podmínkami a bez soukromí. Děti, které žijí v těchto nevyhovujících podmínkách, mají omezený životní prostor, nevhodné podmínky na školní přípravu, nedostačující vybavení pro volný čas a možnost pozvat si domů kamarády (JELÍNKOVÁ, 2017). Děti z chudých domácností mají velmi omezený kulturní život, protože jakékoli činnosti, které vyžadují zaplacení vstupu, jsou pro ně často nedostupné. Méně chodí do kina, divadla, na koncerty, méně často navštěvují památky, koupaliště nebo sportovní utkání, méně často se účastní školních výletů a zájezdů atd. Jsou méně zapojeni do přirozených vrstevnických aktivit a ohroženi sociálním vyloučením, případně kompenzují své postavení inklinací k sociálně problémovým subkulturám.

4 Chudoba, sociální vyloučení a školní vzdělávání

Dítě je člověk v období dětství, které charakterizuje první vývojovou etapu lidského jedince. Na tuto etapu navazuje samostatná fáze života, a to dospívání, kdy jedinec již není dítě, ale ještě není dospělý. Podle Vágnerové, je dospívání jednou dekádou lidského života, od „deseti do dvaceti let věku“ (VÁGNEROVÁ, 2012, s. 367). V této době dochází ke komplexní proměně osobnosti v somatické, psychické i sociální oblasti. Změny jsou podmíněny biologicky, ale významně je ovlivňují také faktory psychické a sociální. Dospívání je závislé vždy na konkrétních kulturních a společenských podmínkách, ze kterých vyplývají požadavky společnosti ve vztahu k dospívajícím. Jedná se o specifickou životní etapu, která má své typické znaky v rámci životního cyklu a svůj objektivní i subjektivní význam. Dospívání je období hledání a přehodnocování, v němž má jedinec zvládnout vlastní proměnu, dosáhnout „přijatelného sociálního postavení a vytvořit si subjektivně uspokojivou, zralejší formu vlastní identity“ (VÁGNEROVÁ, 2012, s. 367). Machová ale uvádí, že období dospívání začíná dosažením „patnáctého roku a končí v osmnácti letech“ (MACHOVÁ, 2016, s. 221). Období definuje také jako přechodový úsek v životě člověka mezi jeho dětstvím a dospělostí. Popisuje ho jako období, které je kritické a rizikové, neboť v krátké době se člověk „radikálně a rychle mění v celé své biologické, psychické a sociální éře“ (MACHOVÁ, 2016, s. 221). Přestože se autorky rozcházejí v časovém ohraničení dospívání, shodují se, že dospívání je specifickou životní etapou jedince.

Podle Průchy je dospívání jedince obdobím, kdy se jeho fyzický a psychický vývoj blíží ke svému konci. V tomto období se uvolňují vztahy s rodiči a je preferován styk s vrstevníky, rozvíjí se emocionální a sexuální život. Pro pubescenta je typická snaha vyprostit se ze závislosti na autoritách (dochází ke konfliktům s rodiči a učiteli), vyvzdorovat si myšlenkovou a sociální samostatnost. Velkým rizikem tohoto období je příklon k nekonformním hnutím, asociálním činnostem a k experimentování s psychotropními látkami (PRŮCHA, 2009a, s. 237). Dospívající usiluje

o nové sebevymezení, hledá jeho smysl, usiluje o integraci jednotlivých složek své identity. Osvojuje si nové role a s nimi spojené sociální postavení, s kterými se musí vyrovnat a zaujmout k nim určitý postoj. Změny spojené s dospíváním představují výzvu a nabízejí možnosti dalšího seberozvoje (VÁGNEROVÁ, 2012, s. 371).

4.1 Dětství, dospívání a chudoba

Děti jsou a vždy byly zvláštní skupinou chudých. V minulosti bývaly děti často využívány jako levná pracovní síla, kterou bylo možné uplatnit v mnohých oborech lidské činnosti. Děti pracovaly v továrnách, v zemědělství nebo se staraly o domácnost. Chudoba dětí je spojována s postavením rodiny, s její velikostí a postavením dětí uvnitř rodiny. Rodiny dříve mívaly zpravidla větší počet dětí a vyšší náklady, spojené se zaopatřením tolika potomků, samozřejmě nebyly schopny pokrýt. Převážně z tohoto důvodu děti opouštěly domov v nízkém věku: *„koncem 17. století s rozvojem manufaktur, za výdělkem odcházely dívky z domova ve dvanácti až čtrnácti letech chlapci o dva roky později“* (GOODY, 2006, s. 107). Také Dunovský podobně jako Goody uvádí, že ke zneužívání dětí k dětské práci docházelo na našem území i v celé západní Evropě s rozvojem industriální společnosti. Děti byly v tomto období využívány jako levná pracovní síla k manuální práci v továrnách (DUNOVSKÝ, 1995, s. 248). Celosvětově dětská práce existuje dodnes.

Mnohé děti musely těžce pracovat od brzkého rána, do pozdního večera bez odpočinku a byly zdržovány od školní docházky. Ve své studii z roku 1907 F. Houser uvádí, že děti *„přicházejí do školy zemdleny a s duchem znaveným jednotvárnou činností. Sedí v ní bez účasti: výzva, aby sledovaly vyučování, je marná, protože se dovolává sil, kde jich není. Duch jejich se nemůže rozvíjet, ale nesílí ani tělo. Dlouhá pracovní doba a nepoměrná námaha překážejí mladému organismu dětskému v potřebném vzrůstu a jsou příčinou vážných poruch“* (HOUSER, 1907, s. 7). V pražských školách prováděl šetření formou dotazníků, které byly rozeslány učitelům. V dotaznících měli zaznamenat počet dětí ve své třídě, které pracují za výdělek. Z šetření vyplynulo, že 79% žáků, pracujících během školní docházky opakovalo některý z ročníků školy

„někteří pro nemoc, u jiných tělesná slabost měla za následek duševní opozdilost, nejčastěji však nestačila rozumová bystrost na úkol tříde předepsaný“ (HOUSER, 1907, s. 53). Reakcí na tento hromadný jev bylo omezení dětské práce v podzemí a práce přesahující určité časové limity během dne.

Na přelomu 19. a 20. století byla výdělečná práce dětí do 15 let zakázána úplně. Ve dvacátém století došlo k úplnému uznání právní subjektivity dítěte a dosažení všech práv, která vyplývají ze Všeobecné deklarace lidských práv. V ní je zakotvena Úmluva o právech dítěte, kde je mimo jiné vymezeno právo na ochranu před násilím, ponižováním a vykořisťováním, právo na životní úroveň potřebnou pro jeho rozvoj a právo na vzdělání. Přestože současná společnost *„je velkou měrou zaměřena na dítě a jsou viditelné celospolečenské snahy o co největší ochranu dětí a jejich práv, je problematika dětské práce stále aktuální“* (DUNOVSKÝ, 1995, s. 248).

Dětská práce zahrnuje všechny formy práce, které jsou vykonávány dětmi mladšími 14 let a jsou škodlivé pro jejich psychické zdraví a vývoj a brání jim ve školní docházce bez ohledu na to, zda dítě za tuto práci dostává mzdu. Dětská práce připravuje děti nejen o vzdělání, ale i o budoucnost. Bez vzdělání jsou totiž odsouzeny stát se v dospělosti negramotnou a nekvalifikovanou pracovní silou bez možnosti rozvinout svůj osobní potenciál. Dětská práce tak napomáhá udržování bludného kruhu chudoby. Zároveň často výrazně ohrožuje zdraví dítěte (Co je to dětská práce?, 2015).

Jak bylo uvedeno výše, k chudobě se často přidružuje sociální vyloučení a psychická a materiální deprivace. Ztráta životních jistot a perspektiv může vést k sociálně patologickým projevům (alkoholismus, kriminalita, zneužívání drog), stejně jako k depresivním projevům, které mají velmi špatný vliv na dětskou psychiku (ŠMAJSOVÁ-BUCHTOVÁ, 2013, s. 118)

Tímto problémem se zabývali již ve 30. letech 20. století autoři studie Marienthal. Provedli výzkum v bývalé rakouské průmyslové vesnici v době velké hospodářské krize, jejímž cílem bylo ukázat psychosociální důsledky dlouhodobé nezaměstnanosti a z toho vyplývající chudoby v celém místním

společenství s důrazem na děti. Autorům se podařilo prokázat u nezaměstnaných rodičů sníženou životní aktivitu, narušené vnímání času, změnu struktury pracovního dne a absenci plánů do budoucnosti. Tato pasivní rezignovanost a apatie měla na jejich děti velký psychický a materiální dopad (JAHODA, 2013, s. 51).

Ve studii je uvedena typologie rodin, podle reakce na jejich strádání:

- *nezlomení* – aktivnější skupina, ve které byla charakteristická snaha živatele rodiny nalézt zaměstnání, rodiny měly pocit relativního dostatku, a plánovaly svou budoucnost;
- *rezignovaní* – zde byly typické chybějící plány do budoucna, rodiny se snažily omezit na minimum, zároveň však udržovaly řádně domácnost a pečovaly o své děti, kterým se snažily navodit situaci relativního dostatku;
- *zoufalí* – domácnost měli v pořádku a o děti bylo pečováno, hlavními pocity, se kterými se rodiny potýkaly, byly bezmocnost, zoufalství a deprese; tyto rodiny se nepokoušely nalézt práci a zlepšit svou situaci;
- *apatičtí* – jejich charakteristickým rysem byla absence spořádané domácnosti, podpora v nezaměstnanosti se většinou spotřebovala do několika dní (velkou roli v této skupině hrála spotřeba alkoholu), pak následovalo živoření; domácnost a děti byly špinavé a zanedbané, reakcí na těžkou životní situaci nebylo zoufalství, ale nezájem, apatie a ignorance (JAHODA, 2013, s. 110 - 112).

Podpora v nezaměstnanosti se v Marienthalu vyplácela jednou za dva týdny a tento den byl pro místní obyvatele důležitější než neděle. V tento den se dokupovaly nejdůležitější věci pro blízkou budoucnost (boty, ošacení, mouka, brambory a sádlo) „*v tento den je také lepší jídlo než obvykle, a děti se na něj těší jako na nějaký svátek*“ (JAHODA, 2013, s. 67). Následující dny si děti nosily do školy „bohaté“ svačiny, které se ke konci čtrnáctidenního období, do další podpory stávaly nuznějšími, a teprve až po výplatě se složení svačin opět zlepšilo. Toto kolísání se vztahovalo i na hlavní jídla

v domácnostech. Pravidlem v těchto domácnostech byla pouze dvě až tři jídla denně, maso bylo do jídelníčku zařazováno jednou týdně a to většinou v neděli (JAHODA, 2013, s. 75 - 76).

Autory studie dále zajímalo, nakolik postoj rezignace zasáhl mládež. Na základě slohových prací na téma „Co bych si přál/a k vánocům?“ byla porovnána hodnota dárků, které si přály děti z Marienthalu a děti z okolních obcí, které nebyly tak silně postiženy nezaměstnaností rodičů. Průměrná cena přání marienthalských dětí byla třetinová ve srovnání s dětmi z okolních vesnic. Přesto, že jejich přání byla výrazně skromnější než přání jejich vrstevníků z jiných obcí, byly děti z Marienthalu podstatně častěji zklamány z dárků, které o vánocích obdržely. Jak se nezaměstnanost zapsala do zkušenosti dětí, se autoři pokusili vysledovat ze slohových prací školních dětí, z jejich úvah na téma nezaměstnanost. Porovnali obsahy slohových prací žáků z Marienthalu s pracemi žáků z okolních vsí z hlediska podílu prací, které zahrnují do slohového úkolu vlastní prožitky, případně zkušenost někoho jiného. V pracích žáků z okolních obcí byla zkušenost s nezaměstnaností zahrnuta jen ve 2 % úloh, u žáků z Marienthalu to bylo ve 37 % prací. V Marienthalu platilo: čím starší žák, tím častěji se nezaměstnanost objevuje jako jeho osobní problém: „*chtěla bych se stát švadlenou, ale obávám se, že nenajdu práci a nebudu mít co jíst*“ (JAHODA, 2013, s. 119).

Další vzdělání dospívajících nebylo v Marienthalu jednoduché, i když se mnohé děti chtěly dále vzdělávat, vyučit se, ale rodiče je na další studium poslat nemohli. „*Rád bych svým dětem zajistil vzdělání, ale v současné situaci jsme rádi, že jim můžeme dát něco najíst*“ (JAHODA, 2013, s. 104).

Negativní prostředí, ve kterém děti vyrůstají, často umocňuje samotná rodinná situace, kdy dětská psychika nedokáže rodinnému tlaku a zároveň i vnějším okolnostem odolat. Děti žijící v těchto rodinách častěji postihují nejen psychické poruchy, ale jsou ohroženy i prostředím, které spolu s jejich rodinami obývají, a ze kterého je znatelný značný materiální nedostatek. S tím jsou spojeny problémy jako hlad, nemoci ze špatného nebo nepravidelného stravování, podchlazení apod., které zdravotnímu stavu

dítěte značně škodí a mohou mít dopady i do budoucna (JOSHI, 2007, s. 98). S touto situací je spojován termín sociální vyloučení, který je definován jako „*vyčlenění osoby mimo běžný život společnosti a nemožnost se do něj zapojit v důsledku nepříznivé sociální situace*“ (ČESKO, 2006).

Pro děti a dospívající sociální vyloučení znamená mimo jiné ztížený přístup ke kvalitnímu vzdělávání. Přestože děti absolvují povinnou školní docházku, často nemají potřebné školní pomůcky, nejezdí se spolužáky na výlety a velmi problematická je i jejich domácí příprava, kterou rodiče nejsou schopni obstarat. Špatné známky, poznámky za zapomínání i za nevhodné chování, mají za důsledek, že dítě nezapadá do kolektivu spolužáků a je jimi odmítáno. Obranou může být nevhodné chování, slovní i fyzické napadání nejen spolužáků, ale také učitelů (JELÍNKOVÁ, 2017). U dětí, které žijí v životní situaci, kdy nejsou po dlouhou dobu uspokojovány jejich základní duševní potřeby (potřeba pocitu společenské hodnoty, sociálního uplatnění a v dospívání postupně sílící potřeba životní perspektivy), je často diagnostikována psychická deprivace. Dospívající mají výrazný sklon k vytváření si různých vztahových problémů, jedná se převážně o konflikty s rodinou, učiteli a blízkými kamarády. Jednají tak z pocitu nedostatečného ocenění, ukřivdění či zklamání. Jedinci s psychickou deprivací nemají na rozdíl od svých vrstevníků přátele, to jim způsobuje těžkosti, s nimiž nejsou schopni se vypořádat. Často na tuto situaci reagují agresí vůči druhým, které vnímají jako nepřátele (JEDLIČKA, 2011, s. 44-46). Ve školském systému jsou dospívající s těmito problémy označováni jako rizikovní žáci, kteří mají špatný prospěch, negativní vztah ke škole a nevyhovující rodinné zázemí. U těchto žáků existuje velké riziko, že nedokončí školu a nezískají dostatečné vzdělání, aby se mohli uplatnit na trhu práce. Riziko je zde možné chápat jako pravděpodobnost sociálního selhání, tedy neúspěch ve společenském postavení a uplatnění. Mezi příčiny sociálního rizika patří nestabilita rodiny, ústavní výchova, příslušnost k etnické menšině a spolužití v sociálně deprivovaných komunitách (PRŮCHA, 2009a, s. 247-248).

4.2 Další aspekty chudoby v dětství a dospívání

Materiální nedostatek v dětství i dospívání souvisí s problémy v dalších dimenzích života. Je spjat se zdravotními problémy, prostorovým vyloučením, nižší participací na veřejném životě, sociálně patologickými jevy a horšími šancemi ve vzdělávání. Chudoba může zvyšovat psychický stres v rodině a limitovat její prostředky k řešení problémů. Může se také promítat do hodnot přenášených do výchovy. Omezuje životní aspirace a tím i podporu dětí v českém diferencujícím vzdělávacím systému. Může být stigmatizující a situovat rodinu do prostředí s častějšími rizikovými faktory (PROKOP, 2016).

Kallil (2015, s. 42), podobně jako Prokop, uvádí, že dlouhodobá chudoba, stres rodičů, vztahy chudých rodičů a dětí, mohou mít velmi negativní dopad na budoucí kognitivní schopnosti, chování a fyzické zdraví. V důsledku silného stresu jsou do těla vyplavovány hormony, které mohou mít v nadbytečném množství toxický účinek na lidský organismus a dále pak mohou způsobit závažné psychosomatické onemocnění s neblahým trvalými účinky na organismus (CRAWFORD, 2017, s. 43). Dalšími sociálními determinantami dětského a pubertálního zdraví, které zahrnuje i přístup ke vzdělání, je vícegenerační trauma, nízký příjem rodiny, etnické nerovnosti a násilí. Dětem, které v průběhu dospívání měly nízký socioekonomický status, je přisuzován nižší školní úspěch, protože socioekonomický status kromě finančních příjmů zahrnuje i další faktory, jako vzdělání rodičů a jejich zaměstnání. Možný (2006, s. 103-104) uvádí tři rodinné faktory, které ovlivňují životní šance dospívajících. Jedná se o kulturní, ekonomický a sociální kapitál.

- Kulturní kapitál rodiny zahrnuje vzdělání a kultivovanost rodičů a projevuje se ve schopnosti stimulovat a podporovat děti při přípravě do školy a v celkovém rozvoji jejich schopností.
- Ekonomický kapitál spočívá v tom, že rodina s vyšším finančním příjmem má možnost koupit dětem interaktivní hračky, zajímavé prázdniny a trávení volného času, poskytuje kvalitní stravovací návyky,

kteřé jsou základem lepšího zdraví, děti žijí ve vyhovujícím bydlení a mají tak výrazně lepší prostředí a podmínky ke studiu.

- Sociální kapitál je složen z kontaktů, známostí a přátelství (Možný, 2006, s. 104).

Výchovné postupy rodičů s nízkým sociálním statusem jsou méně příznivé pro všestranný a maximální rozvoj osobnosti dítěte. Rodiče nejsou většinou citliví na speciální schopnosti svých dětí a pokládají za málo důležité podporovat je v jejich rozvíjení. V oblasti výchovy se často vyskytuje autoritativní výchova, dochází k citovému chladu rodičů, vyššímu výskytu trestů a citové deprivaci (Možný, 2006, s. 105)

Šikovné děti z nízkopříjmových rodin zaostávají za méně šikovnými dětmi z vysokopříjmových rodin již v raném věku. Kallil (2015, s. 42) uvádí, že děti z chudých rodin mívají komplikace již od nitroděložního vývoje, častá je nízká porodní váha, v dětství mají častěji úrazy a jsou více hospitalizovány než děti z rodin s vyšším socioekonomickým statusem. Ukázalo se, že chudoba v dětství neovlivňuje pouze dětství, ale může mít velkou roli v oblasti chorob v dospělosti, většinou se jedná o koronární onemocnění.

4.3 Dětská chudoba v České republice

Problém dětské chudoby je sledován s velkou pozorností, protože děti nejsou schopné převzít plnou odpovědnost za podmínky, ve kterých žijí, jsou závislé na jiných, kteří se o ně starají. V souvislosti s dětskou chudobou jsou diskutovány dva aspekty. Jedná se o otázky nákladů na výchovu a péči o děti a rizika chudoby a deprivace rodin s dětmi a dopady těchto nákladů na reprodukční chování. U druhého hlediska jde o kvalitu života dětí a předpokladů pro jejich všestranný rozvoj, lidský a sociální kapitál a také o způsobilost v budoucnu přispět k rozvoji ekonomiky a společnosti (SIROVÁTKA et al., 2015, s. 7-8).

Podle mezinárodního srovnání rozvinutých zemí Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) pomocí kombinovaných ukazatelů dětské chudoby se Česká republika jako jedna z dvaceti zemí umístila na patnáctém místě, mezi Německem a Rakouskem. V tomto srovnání

je uvedeno, že Česká republika se pohybuje nad průměrem, pokud se jedná o materiální blahobyt, zdraví a bezpečnost, vzdělávání, chování a riziko, ale nachází se v dolních patrech stupnice, pokud jde o vztahy v rodině a mezi vrstevníky a také o subjektivní pocit štěstí. V poměru k národní míře chudoby, která je ve srovnání nízká, je ohrožení chudobou dětí do 17 let věku velmi vysoké. Vývoj chudoby v posledních letech signalizuje nárůst míry ohrožení chudobou u rodin s dětmi a to přes určité zlepšení ve způsobu, jakým rodinný blahobyt vnímají sami děti. Mezi nejvýraznější ukazatele ohrožení dětí chudobou patří nezaměstnanost rodičů a trvalá nepřítomnost jednoho rodiče. Večerník uvádí, že v případě, kdy v domácnosti není ekonomicky aktivní rodič, může se míra chudoby vyšplhat až na 90 %, u dětí žijících v domácnosti s jedním ekonomicky činným rodičem se míra chudoby pohybuje mezi 11 % a 26 %, v závislosti na věku dětí. Míra chudoby je nepatrná, nebo rovná nule téměř u 60 % dětí, které žijí v domácnostech se dvěma a více ekonomicky aktivními členy (VEČERNÍK 2007, s. 8).

Otázka blahobytu dětí je řešena v obecném rámci podpory rodiny. Státní politika zahrnuje služby a finanční podporu rodin s dětmi, vytváření podmínek pro sladování profesních a rodinných rolí a dále politiku rodiny na regionální a lokální úrovni. Zvláštní opatření se zaměřují na děti na okraji společnosti. Zaměření na rodinu a děti při prosazování jejich práv se v ČR projevuje konkrétně v Koncepci rodinné politiky, která byla v září roku 2017 schválena vládou a ukazuje hlavní směry podpory rodin. Koncepce plně reflektuje *„současné socioekonomické trendy, reaguje na potřeby rodin i jednotlivců, inspiruje se zahraniční dobrou praxí a doporučeními mezinárodních expertních institucí (OECD, Evropská komise, apod.)“* (MPSV, 2017).

4.4 Sociální znevýhodnění a jeho vliv na žáka při jeho vzdělávání

Školu označujeme jako společenskou instituci, která plní řadu funkcí, jež uspokojují potřeby společnosti. Mezi hlavní úkoly školy patří výchova a vzdělávání dětí a mládeže, podpora zachování generační kontinuity, posilování stability, soudržnosti a udržitelnosti rozvoje společnosti.

Škola kultivuje osobnosti žáků, formuje jejich hodnoty, postoje a chování. Základní vzdělávání na úrovni 2. stupně, které navazuje na 1. stupeň, ukončuje v českém vzdělávacím systému etapu povinné školní docházky (PRŮCHA, 2009, s. 112-154).

Základním zákonem, zabývajícím se řízením ve vzdělávání v ČR, je nový školský zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním a vyšším odborném a jiném vzdělávání ve školách a školských zařízeních. Tento zákon stanovuje podmínky, za nichž se vzdělávání a výchova uskutečňuje, vymezuje práva a povinnosti fyzických a právnických osob při vzdělávání a stanovuje působnost orgánů vykonávajících státní správu a samosprávu ve školství (ČESKO, 2004). Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy (dále jen MŠMT) řídí výkon státní správy ve školství na centrální úrovni. Plní především obecně správní funkce. Připravuje příslušné legislativní normy a odpovídá za koncepci, stav a rozvoj vzdělávací soustavy jako celku.

Funkce školy lze chápat také jako naplňování potřeb společnosti, zpravidla státu nebo určitých skupin obyvatel. Jsou formulovány za pomoci odborníků jako vize a obecné cíle školy. Jednou z funkcí školy je integrace, která směřuje k utváření postojů a dovedností umožňujících sociální interakce a komunikaci v rozmanité multikulturní společnosti. Kultivuje tolerantní vztah k odlišnostem, respektování jinakosti a individuálních zvláštností, a to jak ve škole samé, tak v širším společenství. Škola utváří také návyky a dovednosti potřebné pro integraci jednotlivců do společenství a zvládnutí nečekaných, sociálně obtížných situací (PRŮCHA, 2009, s. 113).

Počínaje školním rokem 2000/2001 jsou zřizovány přípravné třídy pro děti se sociálním znevýhodněním, a to na základě metodického pokynu MŠMT č.j. 25 484/2000-22 ze dne 25.12.2000. Tyto třídy jsou zřizovány ředitelem základní školy pro děti z rodin s nízkým sociálně ekonomickým postavením, pro děti ohrožené sociálně patologickými jevy, azylanty a účastníky řízení o azyl. Tyto třídy navštěvují také děti s odkladem školní docházky s vyhlídkou, že toto opatření vyrovná jejich vývoj. Pro každé dítě je zde vypracován individuální vzdělávací program (MŠMT, 2000).

Charakteristiky sociálně znevýhodněných žáků jsou definovány v zákoně č. 561/2004 Sb., který uvádí některé typy sociálního znevýhodnění. Podle Průchy (2009, s. 456) jsou však neúplně vymezené. Objasňuje, že míra sociálního znevýhodnění žáka se stanovuje na základě konkrétních charakteristik, kterými jsou:

- nízký stupeň vzdělání rodičů a rodinných příslušníků
- neúplná rodina
- nízký příjem na jednoho člena rodiny
- nízké profesní postavení členů rodiny, včetně nezaměstnanosti
- nízká úroveň bydlení
- menšinový původ

Sociální a ekonomické rozvrstvení společnosti se odráží v rozdílných podmínkách pro vzdělávání mládeže. Nejen v České republice, ale také v jiných zemích, je velkým problémem vzdělávání dětí, které nemají k svému rozvoji dostatečné podmínky. Děti, které vyrůstají v rodinách s nízkým socioekonomickým a sociokulturním postavením, mají obvykle méně příznivé prostředí oproti dětem z rodin s vyšším ekonomickým postavením a s vyšší vzdělaností rodičů. Průcha uvádí, že za „sociálně znevýhodněné jsou pokládáni žáci (studenti), kteří nemají stejné příležitosti ke vzdělávání jako většinová populace žáků (studentů), a to hlavně v důsledku nepříznivých sociokulturních podmínek svých rodin nebo jiných prostředí, v nichž žijí“ (PRŮCHA, 2009, s. 456).

Souvislostmi mezi sociálním znevýhodněním u specifických skupin mládeže a jejich vzděláváním se v České republice zabývají spíš sociologové než pedagogové. Na základě výzkumů Sociologického ústavu AV ČR se ukazuje, že:

- vzdělání rodičů je jeden z nejdominantnějších faktorů, který působí na volbu a průběh vzdělávání dítěte;
- existuje výrazná souvislost mezi vzděláváním dítěte a typem rodiny, ze které pochází (PRŮCHA, 2009, s. 454 - 456).

Matějů (1998, s. 60) uvádí, že u rodin s nižším vzděláním je výchova vedena na základě volnějších výchovných metod, rodiče vkládají méně času a energie do společné přípravy do školy. Rodiny, kde jsou rodiče vysokoškolsky vzdělaní, se intenzivněji zajímají o studijní výsledky a podporují u dítěte pozitivní přístup ke škole. Na základě provedených výzkumů je možné dokázat, že vzdělání dětí je závislé na výchozí rodině. Mezi vysokoškoláky je relativně více dětí, které pocházejí z rodiny vysokoškolsky vzdělaných rodičů, tedy z rodin, které mají vyšší socioekonomickou úroveň. Výzkum přístupu ke vzdělání ze školního roku 1996/1997 vydělil šest typů vazeb rodinného zázemí ke vzdělání dětí. Podle této vzdělanostní typologie rodin žije třetina českých dětí ve „statistické dělnické rodině“. Vzdělání rodičů z této skupiny má převážně úroveň základního nebo středního vzdělání bez maturity, zájem o výsledky dětí ve škole je nízký, čímž klesá pravděpodobnost dosažení vyššího vzdělání. Děti z takového prostředí nejví o učení zájem, drtivá většina z nich je ve škole neúspěšná a nemá ambice se po základní škole dále vzdělávat, stačí jim dosáhnout vyučení, dle vzoru svých rodičů. Na druhé straně existují rodiny, ve kterých mají rodiče úplné střední či vysokoškolské vzdělání, ekonomický a sociální kapitál těchto rodin je obvykle vysoký a děti z větší části studují gymnázium a posléze vysokou školu (MATĚJŮ, VEČERNÍK, 1998, s. 60-63). Matějů udává, že za vysokými vzdělanostními aspiracemi dětí je především rodičovská podpora, „časové, kulturní, sociální a ekonomické investice rodičů do dětí, jejich společný zájem o školu a vzdělání“ (MATĚJŮ, 2006, s. 173).

S výše uvedenými problémy se pokoušejí vyrovnat nové kurikulární (vzdělávací) programy. V Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání (RVP ZV 2005) je jedna část věnována vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním, ale je zaměřena pouze na žáky pocházející z kulturně a jazykově odlišného prostředí, to znamená na děti z rodin etnických menšin a imigrantů. Také Rámcový vzdělávací program pro gymnázia (RVP G, 2006) obsahuje část stejného zaměření. Oba tyto dokumenty ale neberou zřetel na děti, které sice pocházejí z rodin etnicky většinové

populace, ale mohou být znevýhodněné právě sociokulturním prostředím, zejména nižší úrovni vzdělání rodičů (PRŮCHA, 2009, s. 457).

Sociokulturním prostředím je podle Průchy (2009a, s. 273-274) prostředí života určité sociální skupiny, která má své specifické charakteristiky kultury (např. hodnotové orientace, způsoby komunikace, trávení volného času), ale i takové materiální charakteristiky jako je počet knih v domácnosti. Jedná se o důležitou determinantu vzdělávacích procesů v případě sociokulturního prostředí rodiny, v níž žije a rozvíjí se dítě před zahájením povinné školní docházky. Vliv tohoto prostředí je silný a spoluurčuje vzdělávací dráhu dítěte. Pro odstranění těchto nepříznivých důsledků sociokulturního prostředí určitých rodin se zavedlo opatření, které by mělo sociokulturní znevýhodnění některých dětí oslabit. Jedná se o Zákon č. 561/2004 Sb., podle kterého jsou do mateřských škol přednostně přijímány děti v posledním roce před zahájením povinné školní docházky, toto právo rodičů a současně s tím povinnost mateřské školy má vést k vyrovnání sociokulturních rozdílů v předchozím vývoji dětí. Podle tohoto zákona jsou také zřizovány přípravné třídy, ve kterých má obsah vzdělávání a výchovy charakter předškolní výchovy, který je uzpůsoben tak, aby usnadnil dětem snadnější přechod do povinného základního vzdělávání (PRŮCHA, 2009, s. 457).

4.5 Sociálně patologické jevy ve škole

Sociální patologie je „*shrnující pojem pro nezdravé, nenormální, obecně nežádoucí společenské jevy, tzn. společensky nebezpečné, negativně sankcionované formy deviantního chování*“ (JŮVA, 2001, s. 89). Na tyto jevy je nutné pohlížet ze všech možných hledisek, tedy z pohledu psychologického, speciálně pedagogického, sociálního a zdravotnického (ŠVARCOVÁ, 2002, s. 28). Průcha (2009, s. 217) stejně jako Švarcová uvádí, že sociálně patologické jevy jsou nežádoucí, nenormální chování, které svými negativními důsledky ohrožuje svého nositele i společnost. Dále ale upřesňuje, že „*v současnosti není vytvořeno jednoznačné přijatelné a používané členění sociálně patologických jevů*“ (PRŮCHA, 2009, s. 217). Mezi sociálně patologické jevy ve školním věku patří poruchy chování, neadaptivní chování,

záškoláctví a útěky, přestupky, drobné krádeže, agresivita včetně šikany a závislostí na návykových látkách (PRŮCHA, 2009, s. 217).

Šikana patří mezi nejrozšířenější sociálně patologické jevy a je v současné době na školách velmi rozšířená. Neobjevuje se pouze na speciálních školách, ale i na školách klasických a výběrových. Podle Švarcové je šikana jakékoli chování, jehož záměrem je někomu ublížit, ohrožit, ponižovat nebo zastrášovat jiného člověka či skupinu lidí (ŠVARCOVÁ, 2002, s. 72). Janošová (2016, s. 25) označuje šikanu jako určitý typ agresivního jednání, které probíhá za specifických podmínek. Jejím nadřazeným pojmem je agrese, jejíž podstatou je jednání, které má za cíl ublížit jiné osobě. Průcha (2009a, s. 297) popisuje šikanu jako fyzické, psychické či kombinované ponižování až týrání žáků obvykle jinými žáky, které probíhá buď ve dvojici či ve skupině. Ve své další publikaci definici šikany rozvádí a popisuje ji jako „*zvláštní formu agresivního a manipulativního chování, agresor si působením fyzických nebo psychických útrap, týráním a zotročováním zjednává či udržuje převahu nad obětí*“ (PRŮCHA, 2009, s. 218). Dále udává, že v odborné literatuře je rozeznáváno pět stádií vývoje šikanování: ostrakismus, fyzická agrese a manipulace, vytvoření jádra, přijímání normy agresorů a totalita neboli dokonalá šikana. Vyšší stádia šikany lze vnímat jako delikventní chování, a proto vyžadují spolupráci s psychologem a někdy i pomoci policie (PRŮCHA, 2009, s. 218). Jak je výše uvedeno, šikanu definuje mnoho autorů, ale ve všech definicích nalézáme společné znaky, a to, že podstata šikany spočívá v tom, že jde o dlouhodobé, opakované a úmyslné ubližování s cílem získat převahu.

Obětí šikany se může stát kdokoliv. Velmi často jsou šikanované ty děti, které přijdou do kolektivu nově. Další velmi ohroženou skupinou jsou děti, které mají nějaký handicap, např. děti, které jsou fyzicky slabé a neumí se ubránit případnému fyzickému napadení agresora, nebo nějaká pozorovatelná odlišnost dítěte od ostatních (obezita, vzhledová vada atd.). Opovržení skupiny, které následně vede k šikaně, často postihuje i děti, které jsou ze sociálně slabé rodiny, bývají spolužáky opovrhováni z důvodu nemoderního oblečení, starého telefonu či nedostatku finančních prostředků

kvůli kterému se nemohou účastnit školních akcí a výletů. Podstatný znak oběti šikany je tichost, plachost a citlivost, oběť nechce mluvit před ostatními, a velmi často se stahuje do sebe. Mezi další znaky oběti patří nízké sebevědomí, těžko se prosazuje mezi ostatními, dítě se podřizuje a považuje se za nezajímavé, nehezské a hloupé (BENDL, 2003, s. 97).

Z důvodu vyššího výskytu šikany vydalo MŠMT v roce 2007 Metodický pokyn k primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních (č.j. 20 006/2007-51 ze dne 16.10.2007). Jde o komplexní pojetí preventivní strategie k primární prevenci sociálně patologických jevů u žáků na školách. Tento metodický pokyn je součástí Minimálního preventivního programu školy. Metodický pokyn ukládá ředitelům škol zajistit začlenění primární prevence sociálně patologických jevů u žáků do školních vzdělávacích programů (MŠMT, 2007, s. 4).

4.6 Vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním

V českém právním řádu je právo na vzdělání zaručeno na ústavní úrovni Listinou základních práv a svobod, a to v článku 33, kde je uvedeno, že každý má právo na vzdělání, které je založeno na rovném přístupu každého občana bez jakékoli diskriminace. Také podle školského zákona je hlavní zásadou vzdělávacího systému rovný přístup ke vzdělání. Přístup ke vzdělávání je sledován antidiskriminačním zákonem č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací. Tento zákon mimo jiné vymezuje právo na rovné zacházení a zákaz diskriminace v přístupu ke vzdělání a jeho poskytování, včetně odborné přípravy (TANNENBERGEROVÁ, 2016, s. 28).

Školský zákon uvádí, že žák se sociálním znevýhodněním je:

- žák z rodinného prostředí s nízkým sociálně kulturním postavením,
- žák ohrožen sociálně patologickými jevy,
- žák, kterému je nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova,

- žák v postavení azylanta, osoby požívající doplňkové ochrany a účastníka řízení o udělení mezinárodní ochrany na území České republiky podle zvláštního právního předpisu (ČESKO, 2004)

Podle vyhlášky č. 147/2011 Sb., kterou se mění vyhláška č. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných, jsou žáci se sociálním znevýhodněním zahrnuti do vyrovnávacích opatření, které může a má škola žákům se sociálním znevýhodněním poskytovat. „*Vyrovnávacími opatřeními při vzdělávání žáků se zdravotním nebo sociálním znevýhodněním se pro účely této vyhlášky rozumí využívání pedagogických, popřípadě speciálně pedagogických metod a postupů, které odpovídají vzdělávacím potřebám žáků, poskytování individuální podpory v rámci výuky a přípravy na výuku, využívání poradenských služeb školy a školských poradenských zařízení, individuálního vzdělávacího plánu a služeb asistenta pedagoga. Škola tato opatření poskytuje na základě pedagogického posouzení vzdělávacích potřeb žáka, průběhu a výsledků jeho vzdělávání, popřípadě ve spolupráci se školským poradenským zařízením*“ (ČESKO, 2011, s. 1499).

Za sociální znevýhodnění je považován stav, kdy dítě v důsledku dlouhodobého života v prostředí, které je charakteristické nízkým socioekonomickým statutem, přítomností rizikových vlivů pro jeho vývoj, prvky sociokulturní odlišnosti, případně kombinací těchto jevů, nemá dostatečně rozvinuty kompetence pro adekvátní naplnění svého potenciálu v rámci vzdělávacího procesu (ZÍKOVÁ, 2011, s. 14).

Základem možného uspokojení potřeb sociálně znevýhodněného dítěte je odpovídající diagnostika, ale nikoli pouhá diagnostika jeho osobnostního vývoje, nýbrž diagnostika jeho potřeb a potenciálu v souvislosti se sociální situací. Z tohoto hlediska je školní prostředí ideální k diagnostice sociálního znevýhodnění a následné intervenci. Ve škole je snazší znevýhodnění identifikovat. Sociální dimenze se obvykle projevuje v chování, v porozumění požadavkům, soustředění dítěte, uplatňování a respektování autority, zvládnutí učební látky, schopnosti chápat a využívat nové informace, postupovat

v souladu s instrukcemi, učit se z nově nabyté zkušenosti (ZÍKOVÁ, 2011, s. 53).

Rovný přístup všech jednotlivců k základnímu vzdělání je základem spravedlivého systému vzdělávání. Systém základního vzdělávání, který umožňuje i dětem se znevýhodněním navštěvovat běžné základní školy, je definován jako inkluzivní. Podstatou inkluze je změněný pohled na selhání dítěte ve vzdělávacím systému. Při neúspěchu dítěte je nutno hledat překážku v systému, který je nedostatečně otevřený k potřebám jednotlivce. Učitelé na inkluzivně orientovaných školách, které vytvářejí prostor pro realizaci principu spravedlivých vzdělávacích příležitostí, přistupují ke každému žákovi individuálně, respektují odlišnosti (etnické, jazykové, náboženské, fyzické), které jsou vnímány jako zdroj inspirace pro kvalitnější vzdělávání všech (PRŮCHA, 2009a, s. 104). Pro inkluzivní školu je hlavním cílem připravit žáky na kvalitní život v moderní společnosti. Lze tedy uvést, že *„cílem inkluze je začlenit všechny žáky do hlavního proudu vzdělávání, zajistit optimální podmínky pro sociální a kognitivní rozvoj všech žáků a podpořit vzdělávací úspěšnost každého žáka“* (TANNENBERGEROVÁ, 2016, s. 35).

Shrnutí teoretické části

V teoretické části diplomové práce jsou vymezeny pojmy chudoba a sociální vyloučení v dlouhém historickém rozpětí od tradiční společnosti po společnost moderní.

Dále jsou zde popsány způsoby zjišťování chudoby, její měření a boj s chudobou v české sociální praxi prostřednictvím sociální politiky. V další části se práce zabývá chudobou ve spojení se sociálním vyloučením v České republice z pohledu rodin, a možnostmi jejich prevence a řešení. Jsou zde popsána opatření proti chudobě a politika rovných příležitostí.

Samostatná kapitola diplomové práce je zvláště zaměřena na tuto problematiku u dětí a dospívajících. Je zde diskutován vliv chudoby a sociálního vyloučení na dětskou psychiku a jejich vliv na dítě – žáka při jeho vzdělávání. Jsou zde popsány sociálně patologické jevy, se kterými se ve škole setkáváme s důrazem na problém šikany a jejího řešení.

Poslední kapitola teoretické části je věnována vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním, a rovnému přístupu ke vzdělání.

Od této kapitoly se odvíjí část výzkumná, ve které jsem se prostřednictvím dotazníkového šetření na třech základních školách pokusila zachytit, jak chudoba a sociální vyloučení ovlivňuje vzdělanostní aspirace a životní plány dětí a dospívajících.

5 Výzkumná část

5.1 Problémová situace

Vztah mezi chudobou rodiny, sociálním vyloučením a vzdělanostními aspiracemi dospívajících je popisován v odborných publikacích v souvislosti s nižším vzděláním rodičů a s jejich nízkou sociokulturní úrovní. Na tento problém v České republice poukazují například Večerník, Sirovátka a Horáková, kteří se shodují, že, nejvyšší riziko chudoby a sociálního vyloučení mají děti z domácnosti, kde mají rodiče pouze základní vzdělání. Také Matějů uvádí, že „*mimořádně vysoký podíl problematických mladistvých dětí vyrůstá v rodině, v níž rodiče mají velmi nízké vzdělání*“ (MATĚJŮ, 2010, s. 157). Chudoba může zvyšovat psychický stres v rodině a limitovat její prostředky k řešení problémů. Může se také promítat do hodnot přenášovaných do výchovy. Omezuje životní aspirace a tím i podporu dětí v českém diferencujícím vzdělávacím systému (PROKOP, 2016).

Vzdělání rodičů patří do kulturního kapitálu rodiny a projevuje se ve schopnosti podporovat děti při přípravě do školy a v celkovém rozvoji jejich schopností. Souvisí také s kapitálem ekonomickým, protože rodina s vyšším finančním příjmem má možnost zajistit dětem nejen vyhovující bydlení, kde mají výrazně lepší prostředí a podmínky ke studiu a rovněž s kapitálem sociálním, který se skládá z kontaktů, známostí a přátelství (Možný, 2006, s. 104).

5.2 Cíl práce

Cílem teoretické části práce je zmapovat problematiku chudoby a sociálního vyloučení se zvláštním zaměřením na období dospívání.

Cílem výzkumné části práce je zjistit na vybraných základních školách, zda chudoba a sociální vyloučení ovlivňují prospěch, příležitosti rozvoje talentů a vzdělanostní plány v budoucím životě dospívajících.

5.3 Výzkumné otázky

1. Mají děti z rodin s materiálním nedostatkem nižší aspirace pro další vzdělávání?

Vycházím z odborné literatury Matějů (2006), Průcha (2009), které cituji v teoretické části práce, že vzdělání dětí je závislé na jejich rodině. V rodinách s materiálním nedostatkem mají rodiče převážně základní nebo střední vzdělání bez maturity a jejich zájem o školní výsledky dětí je nízký. Děti z těchto rodin jsou ve škole méně úspěšné, nemají stejné aspirace se po ukončení základní školy dále vzdělávat, dostačuje jim dosáhnout vyučení podle vzoru svých rodičů.

2. Mají žáci, kteří mají větší materiální nedostatek, horší prospěch?

Jak je uvedeno výše, rodiče v rodinách s materiálním nedostatkem mají nízký zájem o výsledky dětí ve škole. Tyto děti nejeví o učení zájem, a tím mají horší prospěch než jejich vrstevníci z rodin s materiálním dostatkem a vyšším vzděláním rodičů, kteří se zajímají o studijní výsledky svých dětí a učí je pozitivnímu přístupu ke škole a vzdělávání.

3. Jsou děti, které mají větší materiální nedostatek, sociálně vyloučeni?

Vycházela jsem z předpokladů, že omezené finanční zdroje snižují možnosti dětí chodit s rodiči do kina, divadla, na koupaliště, sportovní utkání či se účastnit školních výletů a zájezdů. Kladla jsem si otázku, zda materiální dostatek či nedostatek může ovlivnit zapojení do přirozených vrstevnických aktivit, a tím případně ohrozit děti sociálním vyloučením.

4. Mají děti s materiálním nedostatkem stejné příležitosti rozvoje?

Rozvíjet své talenty a nadání mají děti možnost ve volnočasových kroužcích. Velkou nevýhodou těchto kroužků je, že jsou většinou realizovány v soukromých sektorech (sportovní, výuka cizích jazyků, tanec atd.) a jejich cena bývá často vysoká. Je možné předpokládat, že z tohoto důvodu děti s materiálním nedostatkem tyto kroužky nemohou navštěvovat ve stejné míře jako ostatní a jejich možnosti (příležitosti rozvoje) jsou omezené pouze na málo finančně náročné, či bezplatné kroužky.

Hypotézy

Na základě výzkumných otázek byly formulovány následující hypotézy:

- H1: Žáci z rodin s materiálním nedostatkem mají nižší vzdělanostními plány (střední škola, VŠ).
- H2: Existuje vztah mezi materiálním nedostatkem a sociálním vyloučením (sociální integrací).
- H3: Žáci z rodin s materiálním nedostatkem mají nižší příležitosti rozvoje.

5.3.1 Operacionalizace pojmů

Chudoba – stav nedostatku, který vede k nemožnosti uspokojování přiměřené potřeby bydlení, stravy, volnočasových aktivit, vzdělávání, zdravotní péče, kulturního vyžití, odpočinku a dovolené (KOTÝNKOVÁ, 2007, s. 7). Je zjišťována dotazem, zda žák subjektivně² označuje svou rodinu jako chudou (otázka č. 7). Doprovodnými otázkami jsou otázky č. 4 – 6, které se ptají na: Co se ti jako první vybaví pod pojmem chudoba?, Co by ti muselo nejvíce scházet, aby ses cítil/a chudý/á?, Chybí tobě něco?

Kromě subjektivně pociťované chudoby pracuji s pojmem **materiální nedostatek**, který je zjišťován dotazy na materiální vybavení domácnosti a zážitky s rodiči (otázky č. 9 - 16) v kombinaci se subjektivním hodnocením finanční situace rodiny (otázka č. 7). U otázek č. 9 - 16 se sčítaly negativní odpovědi (nemá vybavení) a u otázky č. 7 se sčítala kladná odpověď (ano, myslí si, že mají málo peněz). Výsledný skóre materiálního nedostatku dosahuje 0 (žádný nedostatek) -8 (maximální nedostatek). Za hranici materiálního nedostatku je považován skóre 5 – 8 bodů.

Vzdělanostní plány³ jsou operacionalizovány ve dvou otázkách jako dotaz na to, na jaký typ vzdělávání se děti budou hlásit po ukončení základní školy (otázka č. 23) a zda uvažují o vysoké škole (otázka č. 25).

---

² Objektivní údaje typu příjmu rodičů byly nedostupné.

³ Vzdělání - souhrn znalostí, dovedností a schopností, které lidé získávají prostřednictvím institucionálního vzdělávání, výuky a studia (PRŮCHA, 2009a, s. 361). Vzdělávání - proces získávání poznatků, určitých schopností a dovedností (PETRUSEK, 1996, s. 1417).

Nižší aspirace bude vyjádřena preferencí učebního oboru bez maturity a nezájmem o vysokou školu.

Profesní plány budou operacionalizovány jako dotaz na to, jaké povolání by děti chtěly vykonávat. Volná otázka (otázka č. 24), bude kategorizována.

Sociální vyloučení - vyčlenění osoby mimo běžný život společnosti a nemožnost se do něj zapojit v důsledku nepříznivé sociální situace (ČESKO, 2006). Pro děti a dospívající mimo jiné znamená vyloučení z kolektivu, a tedy absenci kamarádství (otázka č. 26), izolovanost (otázky č. 27 – 31) a neúčast na školních zájezdech (otázka č. 32). Z těchto jednotlivých otázek byl počítán skór sociální integrace. Výsledný skór sociální integrace dosahuje 0-7 (sociální vyloučení - maximální sociální integrace). Za hranici sociálního vyloučení je považován skór 0 – 4 body.

Příležitosti rozvoje jsou operacionalizovány jako dotaz na to, jak děti hodnotí své talenty a nadání a jak je rozvíjejí ve volnočasových kroužcích (otázky č. 20 a 21).

5.4 Metodika šetření

5.4.1 Metoda sběru dat a výzkumný nástroj

Ke sběru dat byla vybrána kvantitativní metoda. Technikou výzkumu byl dotazník. Byl sestaven původní dotazník s 34 otázkami. Z celkového počtu otázek bylo dvacet čtyři uzavřených, osm otázek polozavřených a dvě otázky volné. Do dotazníku byly zařazeny sociodemografické položky, které obsahovaly údaje o pohlaví a navštěvované třídě.

5.4.2 Výzkumný vzorek

Jednalo se o příležitostný vzorek, respondenty byli žáci 7., 8. a 9. tříd ze tří základních škol. Anonymní dotazník byl předložen všem žákům ve třídě během jejich výuky. Žáci dotazníky odevzdávali do zamčené krabice. Do škol bylo předáno celkem 450 formulářů dotazníků, vyplněných bylo 361 (pro neúplnost bylo vyřazeno 24 dotazníků). Ke zpracování bylo zařazeno 337 dotazníků. Vyřazené dotazníky byly skartovány.

5.4.3 Organizace šetření a sběr dat

Dotazníkového šetření se zúčastnily Základní škola Nučice⁴, Základní škola Benešov⁵ a Základní škola Smečno⁶. Spolupráce probíhala na základě předchozích kontaktů mezi autorkou diplomové práce a pedagogy výš uvedených ZŠ. Ředitelé těchto základních škol souhlasili s distribucí dotazníků u žáků jejich školy. Informovaný souhlas rodičů k šetření nebyl nutný, protože se jednalo o anonymní dotazování, které na základních školách probíhá průběžně každý rok v rámci praxí studentů pedagogických a jiných fakult. Sběr dat probíhal od 25. května 2018 do 12. června 2018.

Žáci byli před vyplněním dotazníku informováni, že jeho vyplnění je čistě dobrovolné a že mají možnost dotazník nevyplnit. Učitelé žáky seznámili s povahou dotazníku a také jak a za jakým účelem dotazník vyplňují. Po vyplnění dotazníků měla každá učitelka či učitel ve své třídě patnáctiminutový projev o chudobě, aby bylo téma chudoba a sociální vyloučení dostatečně ventilováno ve skupině. Každý žák měl možnost formulovat jednu otázku k tématu, kterou napsal na papír a předal učitelce.

5.4.4 Třídění a statistické zpracování dat

K třídění a k základnímu statistickému zpracování dat byl v první fázi využit tabulkový editor Excel 2016. K vybraným položkám v dotazníku byla vypracována tabulka, kde jsou číselné údaje, v podobě validních (%) a absolutních čísel (n) s popisem jednotlivých výsledků. U vybraných položek bylo provedeno třídění 2. stupně – v korelaci s pohlavím, třídou a školou. Hypotézy byly testovány Chi testem.

5.5 Výsledková část

5.5.1 Popis vzorku

Z celkového počtu 337 respondentů bylo 52 % dívek a 48 % chlapců. Nejpočetnější byla skupina ze 7. tříd, která tvořila 36 % dětí, 34 % dětí bylo z 8. tříd a 30 % z 9. tříd. Převážná většina dětí (58 %) žije v rodině s jedním

---

⁴ Webové stránky ZŠ a MŠ Nučice: <http://www.zs-nucice.cz/>

⁵ Webové stránky ZŠ Benešov Dukelská: <https://www.zsben.cz/wordpress/>

⁶ Webové stránky ZŠ Smečno: <http://www.zs-smecno.cz/>

sourozencem, 19 % dětí má sourozence dva a 13 % dětí má tři a více sourozenců. Jako jedináček se označilo 10 % dětí.

Na otázku, zda rodiče v současné době pracují, odpovědělo kladně 88 % dětí, 4 % dětí odpovědělo, že v současné době pracuje pouze matka a u 5 % dětí pracuje pouze otec. Oba nezaměstnané rodiče uvedla 2 % dětí.

Dětem byl dále v dotazníku položen dotaz „*Jaké je povolání tvých rodičů?*“. Ke zpracování těchto dat byla jako vzor použita tisková zpráva z Centra pro výzkum veřejného mínění z roku 2016⁷. V tiskové zprávě je uvedeno 29 nejčastějších profesí, pro dotazníkové šetření bylo vybráno 16 profesí z této zprávy, které děti často uváděly. Dalších 14 profesí bylo doplněno na základě reálných odpovědí z dotazníku.

Z odpovědí dětí vyloučeno 30 opakujících se profesí, která byla agregována do čtyř základních skupin:

- Vyšší kvalifikace - lékař, nelékař/zdravotník, učitel MŠ, ZŠ, SŠ, VŠ, soudce/právník, projektant/architekt, programátor, policista/voják.
- Nižší kvalifikace - pracovnice v administrativě, pracovník v bance/pojišťovně, podnikatel, pracovník pošty, fotograf, recepční, herečka/tanečnice, kadeřnice/kosmetička, prodavač, cukrář, číšník/servírka/kuchař, řidič z povolání, dělnické profese, skladník, uklízečka, hlídač.
- Nejednoznačné profese -pracovník se zvířaty - veterinář, ošetřovatel, pracovník v ZOO, starosta, manažer, umělecké profese.
- Ve čtvrté kategorii jsou uvedena procenta dětí, které na tento dotaz neodpověděly, nebo napsaly nevím (tabulka č. 1).

---

⁷TUČEK, Milan, 2016. *Prestiž povolání - únor 2016* [online]. Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 9. března 2016 [cit. 2018-06-18]. Tisková zpráva eu160309. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a2025/f9/eu160309.pdf.

Tabulka 1: Povolání rodičů

Otázka č. 34 rozpracováno do čtyř kategorií		
Jaké je povolání tvých rodičů: (N=337)		
	Matka % (N=337)	Otec % (N=333)
Vyšší kvalifikace	22,60 %	9,90 %
Nižší kvalifikace	57,60 %	66,10 %
Není jednoznačné	8 %	11,90 %
Neví, neodpověděl/a	11,80 %	12,10 %
Součet	100,00 %	100,00 %

5.5.2 Vnímání chudoby a materiální zajištění

Zda děti vnímají svou rodinu jako chudou, bylo zjišťováno dotazem „*Myslíš si, že je tvoje rodina chudá?*“ Z výsledků vyplývá, že pouze minimální počet dětí se označil za chudé, nicméně je možné předpokládat, že v odpovědi „*nevím*“ se skrývá nejistota ohledně materiálního zabezpečení rodiny (viz tabulka č. 2):

Tabulka 2: Vnímání chudoby

Otázka č. 7		
Myslíš si, že je tvoje rodina chudá?		
Ano	3	0,9 %
Ne	301	89,30 %
Nevím, nedokážu posoudit	33	9,8 %
Součet	337	100,00 %

Pod pojmem chudoba se dětem nejčastěji vybavuje nedostatek peněz (v 83 % případů) a nedostatek jídla (v 18 % případů). Velmi malému procentu dětí se pod pojmem chudoba vybavil nedostatek značkových věcí (1 %) a staré věci (2 %).

Položky peníze, bydlení a jídlo se objevily jako nejčtenější i v otázce č. 5 "*Co by ti muselo nejvíce scházet, aby ses cítil/a chudý/á?*", zatímco nedostatek technologického vybavení byl zastoupen pouze ve dvou procentech. Předpokládám, že mobilní telefon je dětmi vnímán jako prostředek

ke komunikaci a nezbytnost, která je v současné době plně dostupná. Mobil je pro děti věc, kterou v současné době řadí k samozřejmým.

Ve volných odpovědích k otázce č. 5 děti uváděly:

Tabulka 3: Volné odpovědi k otázce „Co by ti muselo nejvíce scházet, aby ses cítil/a chudý/á?“

Domov	0,30 %	Kamarádi	0,60 %
Láska	0,30 %	Můj kůň	0,30 %
Oblečení	0,60 %	Rodina	4,80 %
Sourozenci	0,30 %	Svoboda	0,30 %

Na otázku chybí tobě něco, odpovědělo 88 % dětí, že ne a 12 % dětí, že ano. Pokud některé z dětí mělo zájem, mohlo uvést, co jim chybí konkrétně, děti ve volných odpovědích k otázce č. 6 uváděly:

Tabulka 4: Volné odpovědi k otázce „Chybí tobě něco?“

Kamarádi, rodina	3 %	Elektronika	2,70 %
Táta	1,50 %	Něco, ne peníze	1,50 %
Láska, štěstí	1,80 %	Peníze, bydlení	0,60 %

Také bytová situace dětí je velmi dobrá. 59 % dětí bydlí v rodinném domě, 13 % v bytě, který má rodina v osobním vlastnictví a 11 % dětí uvedlo, že bydlí ve vícegeneračním domě. 15 % dětí bydlí v pronajatém bytě a 2 % dětí uvedla, že neví nebo si nejsou s bytovou situací v rodině jistí.

Údaje ohledně materiálního vybavení ukazují vysokou úroveň uspokojení domácností, ve kterých děti žijí. Vybavenost počítačem, mobilním telefonem, internetem doma a autem je nad 90 %. Pouze o něco nižší je procento vybavenosti týkající se myčky na nádobí.

Z jejich odpovědí vyplývá, že materiální vybavenost je vysoká, protože více než $\frac{3}{4}$ dětí odpovědělo na otázky kladně (viz tabulka č. 5).

Tabulka 5: Materiální vybavení rodiny

Otázka	Znění otázky	Ano %
č. 9	Máte doma počítač nebo tablet?	98,80 %
č. 10	Máš svůj vlastní počítač nebo tablet?	85,50 %
č. 11	Máš vlastní mobilní telefon?	98,80 %
č. 12	Máš doma internet?	98,20 %
č. 13	Máte auto?	94,10 %
č. 14	Máte myčku na nádobí?	78,60 %

Jak je výše uvedeno, materiální vybavenost domácností je vysoká a úroveň rodinných zážitků je na vysoké úrovni, 53 % dětí jezdí na dovolenou 2 x ročně, 28 % dětí 1 x za rok, 4% dětí jezdí na dovolenou 1 x za 2 roky, 9 % dětí výjimečně a 6 % dětí nejedí na dovolenou vůbec. Z těchto výsledků dále vyplývá, že 48 % dětí tráví dovolenou nejčastěji v České nebo Slovenské republice a v Chorvatsku, 36 % dětí navštěvuje jiné evropské země, 12 % dětí tráví dovolenou mimo Evropu.

Pravidelně každý měsíc dostává kapesné 72 % dětí a 28 % dětí dostává kapesné nepravidelně nebo vůbec. Nejnižší uvedená částka byla 30 Kč (2 děti) na měsíc a nejvyšší částka byla 5000 Kč (1 dítě). Nejčastěji byla uváděna částka 200 Kč, a to u 58 (17,2 %) dětí.

Na otázku „*Chodíš v současné době (v tomto měsíci) na obědy do školní jídelny?*“ 66 % dětí navštěvuje školní jídelnu pravidelně, 16 % dětí odpovědělo, že do školní jídelny chodí pouze občas a 18 % dětí školní jídelnu nenavštěvuje vůbec.

K celkovému zjištění materiálního nedostatku u dětí byly použity odpovědi na otázky číslo 9-16, u kterých se sčítaly negativní odpovědi na vlastní materiální vybavení (počítač/tablet, mobilní telefon), na materiální vybavení domácnosti (počítač/tablet, internetové připojení, auto, myčka nádobí) a zážitky s rodiči (jak často jezdí na delší dovolenou a kde naposledy dovolenou trávily). Tyto odpovědi byly zkombinovány s otázkou číslo 7, v níž děti subjektivně hodnotily finanční situaci rodiny („*Myslíš si, že je tvoje rodina chudá?*“). U této otázky se sčítaly kladné odpovědi, kde děti označily

svoji rodinu jako chudou, spolu s těmi, kdo odpověděli „nevím“⁸. Celkový skóre se pohyboval od 0 (žádný materiální nedostatek) do 9 bodů (maximální nedostatek) a byl transformován do 4 stupňů, rozepsaných v tabulce č. 6.

Tabulka 6: Materiální nedostatek

Materiální nedostatek	
Žádný materiální nedostatek: 0	23,10 %
Nízký materiální nedostatek: 1	29,70 %
Střední materiální nedostatek: 2	28,50 %
Vysoký materiální nedostatek: 3-9	18,70 %
Součet	100 %

Z odpovědí dětí a z výše uvedených výsledků lze předpokládat, že materiální vybavenost rodin je vysoká a subjektivní pocit chudoby u dětí je nízký. Samozřejmě musíme předpokládat, že některé z dětí si nejsou jisté svou odpovědí nebo u nich převládá stud při odpovědi na otázku, jaké je materiální zabezpečení jejich rodiny. Také z odpovědí dětí na otázku týkající se rodinných zážitků je prokazatelná vysoká úroveň, ale přesto existuje 15 % dětí, které jezdí na dovolenou s rodiči výjimečně nebo vůbec. Zajímavé jsou také výsledky z odpovědí na otázku školního stravování, kdy školní jídelnu navštěvuje pravidelně 66 % dětí, ale zároveň vyplynulo, že 18 % dětí nenavštěvuje školní jídelnu vůbec. Děti jsem se v této otázce neptala na důvody. Je možné, že nechtějí, v jídelně jim nechutná nebo chodí na obědy domů, ale lze předpokládat, že se jedná také o děti, které se ocitly v takové životní situaci, kdy si jejich rodiče nemohou dovolit zaplatit jim obědy ve školní jídelně.

5.5.3 Schopnosti, výsledky a podmínky rozvoje žáků

V tomto bloku byly zjišťovány výsledky dětí ve škole, jejich schopnosti a jaké mají podmínky, kde své schopnosti mohou dále rozvíjet. Z celkového počtu dotazovaných odpovědělo 44 % dětí, že na jejich posledním vysvědčení bylo vyznamenání, 13 % dětí mělo na vysvědčení pouze jedničky a dvojky,

⁸ Vycházela jsem z úvahy, že žáci, kteří zvolili nejistou odpověď „nevím“, mají pochybnosti, jež svědčí spíše pro to, že jejich rodina je v jejich očích chudá, ale neodvážejí se to vyjádřit naplno.

ale nesplňovaly kritéria požadovaná k vyznamenání, 30 % dětí mělo i trojky a 11 % dětí i čtyřky. Pouhé 2 % dětí uvedlo, že propadlo, což znamená, že na jejich posledním vysvědčení byly i pětky. Schopnosti a talenty dětí byly zjišťovány otázkou č. 20 "Jaký máš talent/nadání? Co ti podle tvého názoru jde dobře a snadno?" na kterou navazovaly otázky č. 21 a 22, kde měly děti odpovědět, zda své talenty rozvíjejí, a pokud ano kde a v jakých kroužcích:

Tabulka 7: Rozvíjení talentů, kroužky

Otázky č. 20 a č. 21		
Talent/kroužek	Má talent	Navštěvuje kroužek
Tanec/taneční	11 %	9,80 %
Sport/sportovní	46,90 %	49 %
Učení se světovým jazykům/jazykový	11,30 %	5,90 %
Výtvarné nadání/výtvarný	14,80 %	6,80 %
Hudební nadání/hudební, hra na nástroj, zpěv	9,50 %	8,90 %
Ruční práce/rukodělné	15,7 %	0,30 %
Jiné, prosím uveď jaké	0,30 %	93,20 %
Žádné (pouze pro otázku č. 21)		25,50 %

U tří aktivit existuje shoda mezi, talentem, které děti mají (tanec, sport, hudba) a kroužkem, který navštěvují (taneční, sportovní, hudební). U tří dalších aktivit je nesoulad, (11 % dětí uvedlo, že mají nadání na učení se světovým jazykům, ale jazykový kroužek navštěvuje pouze 6 % dětí, výtvarné nadání uvádí 15 % dětí, ale výtvarný kroužek navštěvuje pouze 7 %. Nejvýznamnější rozdíl je u dětí, které za svůj talent, označili ruční práce (16 %), ale pouze 0,30 % z nich (1 dítě) navštěvuje kroužek rukodělný, což znamená, že děti u sebe talent vidí, ale nerozvíjejí ho.

Ve většině případů (43 %) se děti kroužkům věnují v soukromých sportovních klubech, přímo ve škole 11 % dětí a 8 % dětí uvedlo Jednotu nebo Sokol. Jinde, např. v Základní umělecké škole, na statku u koní a v jízdárně tráví svůj volný čas 15 % dětí. Poměrně značná část žáků, čtvrtina dotazovaných dětí, žádné kroužky nenavštěvuje.

5.5.4 Vzdělanostní a profesní plány (ambice)

Vzdělanostní a profesní plány se u dětí různí, ale většina dětí (73 %) uvedla, že by chtěly mít úplné střední vzdělání s maturitou, tedy gymnázium, střední školu či učiliště s maturitou. Učiliště bez maturity si vybralo 8 % dětí a 19 % dětí uvedlo, že neví, na jakou školu se bude po ukončení základní školy hlásit.

Tabulka 8: Vzdělanostní plány (SŠ)

Otázka č. 23	
Na jakou školu se budeš po základní škole hlásit?	
Gymnázium	19,60 %
Střední škola s maturitou	48,70 %
Učiliště s maturitou	4,70 %
Učiliště bez maturity	7,70 %
Nevím	19,30 %
Součet	100,00 %

Mezi dětmi, které uváděly, že dosud nevědí, na jakou školu se budou hlásit, byly prokazatelné rozdíly mezi jednotlivými třídami:

Tabulka 9: Vzdělanostní plány (SŠ) podle tříd

Na jakou školu se budeš po základní škole hlásit?					
Počet	gymnázium	SŠ s mat.	Uč. s mat.	Uč. bez mat.	Neví
7. třída % (N=120)	19,20 %	38,30 %	5,00 %	3,30 %	34,20 %
8. třída % (N=117)	20,50 %	47,00 %	4,30 %	8,50 %	17,90 %
9. třída % (N=100)	19,00 %	63,00 %	5,00 %	12,00 %	1,00 %

Ve většině případů se u těch, kdo ještě nevědí, jedná o děti ze sedmých tříd, následuje třída osmá a pouze v 1 % děti z deváté třídy.

Vzdělanostní plány dětí, byly zjišťovány otázkou, zda chtějí studovat na vysoké škole. Děti měly na výběr za tři variant: *Ano*, *Ne*, *Nevím*.

Tabulka 10: Vzdělanostní plány (VŠ)

Otázka č. 25	
Chceš studovat na vysoké škole?	
Ano	51,90 %
Ne	22,60 %
Nevím	25,50 %
Součet	100,00 %

Stejně jako v předchozí otázce č. 23, odpověď *nevím* zadávali převážně žáci ze sedmých tříd.

Tabulka 11: Vzdělanostní plány (VŠ) podle tříd

Chceš studovat na vysoké škole?			
Počet	Ano	Ne	Neví
7. třída % (N=120)	50,00 %	20,80 %	29,20 %
8. třída % (N=117)	44,40 %	28,20 %	26,50 %
9. třída % (N=100)	63,00 %	18,00 %	19,00 %

Odpovědi na otázku „*Jaké toužíš mít povolání?*“, byly stejně jako v případě dotazu na povolání rodičů, agregovány do čtyř základních skupin. Ve většině případů, byly dětmi vybírány profese shodné s agregací profesí jejich rodičů. Do skupiny vyšší kvalifikace přibyl pouze překladatel, u nižší kvalifikace přibyla pouze jedna profese, a to automechanik a ubyly profese: pracovník pošty, řidič z povolání, skladník, uklízečka a hlídač. Do kategorie nejednoznačné profese byl přidán sportovec.

- Vyšší kvalifikace - lékař, nelékař/zdravotník, učitel MŠ, ZŠ, SŠ, VŠ, soudce/právník, projektant/architekt, programátor, policista/voják, překladatel.
- Nižší kvalifikace - pracovnice v administrativě, pracovník v bance/pojišťovně, podnikatel, fotograf, recepční, herečka/tanečnice, kadeřnice/kosmetička, prodavač, cukrář, číšník/servírka/kuchař, dělnické profese.
- Nejednoznačné profese -pracovník se zvířaty - veterinář, ošetřovatel, pracovník v ZOO, starosta, manažer, umělecké profese, sportovec.

- Ve čtvrté kategorii jsou uvedena procenta dětí, které na tento dotaz neodpověděly, nebo napsaly, *zatím nevím, jaké bych chtěl/la mít povolání*.

Tabulka 12: Profesní plány

Otázka č. 24 rozpracováno do čtyř kategorií	
Jaké toužíš mít povolání? Pokud nevíš, napiš nevím.	
Vyšší kvalifikace	30,30 %
Nižší kvalifikace	18,60 %
Není jednoznačné	16,40 %
Neví neodpověděl/la	34,70 %
Součet	100 %

Ve srovnání s tabulkou č. 1 (otázka č. 34), která uvádí profese rodičů, je nápadné vyšší směřování dětí, které mají ambice na výše kvalifikované profese než jejich rodiče.

Vzdělání dětí významně ovlivňují rodiče a prostředí, ve kterém žijí, lze tedy předpokládat, že rodiče s nízkým vzděláním mají daleko nižší vzdělávací požadavky ke svým dětem než rodiče se středním či vysokoškolským vzděláním. V této práci jsem ale neporovnávala, jak souvisí profese rodičů s profesní aspirací dětí a dotaz na vzdělání rodičů nebyl součástí dotazníku.

5.5.5 Sociální začlenění/integrace

Sociální začlenění dětí bylo zjišťováno jako index, vypočítaný ze 7 otázek, sledujících sociální vztahy a participaci (viz kapitola 5.3.1)⁹. Z odpovědí dětí vyplynulo, že 98 % z nich má ve třídě kamarády, pouze 2 % dětí udávají, že kamaráda ve třídě nemají.

⁹ Odpovědi u otázek 27 a 29 byly rekódovány.

Tabulka 13: Sociální začlenění ve třídě

Otázka č. 26	
Kolik máš ve třídě asi kamarádů?	
1 - 2	11,30 %
3 - 5	22 %
6 a více	65,20 %
Žádného	1,50 %
Součet	100 %

Odlíšné jsou ale odpovědi dětí na další otázky, týkající se izolace ve třídě, i mimo školu, tzn. v jejich volném čase.

Tabulka 14: Integrace/izolace ve třídě i mimo školu

Otázka:	Znění otázky	Ano %	Ne %
č. 26 sloučená	Má kamaráda	98,50 %	1,50 %
č. 27	Cítíš se ve třídě sám?	33,50 %	66,50 %
č. 28	Když potřebuješ poradit, pomůže ti někdo?	92,00 %	8,00 %
č. 29	Ublíží ti ve třídě někdo?	9,50 %	90,50 %
č. 30	Chodíš s kamarády po škole ven?	78,60 %	21,40 %
č. 31	Chodíš ke spolužákům na návštěvy domů?	70,00 %	30,00 %
č. 32	Byl jsi na posledním školním zájezdu, který trval více dnů?	76,00 %	24,00 %

Index sociálního začlenění byl rozdělen do tří pásem, slabá integrace, střední integrace a silná integrace. Výsledný skóre sociálního začlenění dosahuje 0 (slabá integrace až sociální vyloučení) až 7 (maximální sociální integrace). Za hranici sociálního vyloučení považují skóre 0 až 4 body.

Tabulka 15: Pásma začlenění/integrace

Začlenění/integrace dětí v kolektivu		
Slabá integrace	0-4	18,80 %
Střední integrace	5-6	45,50 %
Silná integrace	7	35,70 %
Součet		100,00 %

Při rozdělení do těchto tří pásem sociální integrace bylo zjištěno, že 19 % dětí je v kolektivu málo integrováno. Děti integrované střední a maximální mírou představují početně obdobné skupiny (46 a 36 %).

Většina dětí (81 % dětí) je v kolektivu středně nebo silně integrováno, tzn., že jezdí na několikadenní školní zájezdy, kde se obvykle kolektiv stmeluje, a že ve třídě mají kamarády, se kterými se scházejí po vyučování venku nebo se navštěvují v domácím prostředí. Skupinu téměř 20 %, u nichž je integrace slabá, musíme ale považovat za poměrně významnou.

5.5.6 Testování hypotéz

Ve svém dotazníkovém šetření jsem se zaměřila na subjektivní pocit chudoby a sociální vyloučení u dětí na třech základních školách. Byly stanoveny tři hypotézy, které se týkaly vztahu mezi materiálním nedostatkem, sociálním začleněním, vzdělanostními a profesními plány (ambicemi) a příležitostmi rozvoje.

Byl analyzován vztah mezi materiálním nedostatkem, vzdělanostními a profesními plány (ambicemi), sociálním začleněním a příležitostmi rozvoje. Korelace mezi proměnnými byla zjišťována Chi testem.

H1: Žáci z rodin s materiálním nedostatkem mají nižší vzdělanostními plány, jak co se týká středních, tak vysokých škol (SŠ, VŠ).

Byla prokázána statisticky významná souvislost, že žáci z rodin s materiálním nedostatkem mají nižší plány, týkající se studia střední školy na hladině 0,001.

Tabulka 16: Materiální nedostatek/plány studia na SŠ (tabulka ukazuje absolutní počty, N=335)

Materiální nedostatek	Škola na, kterou se hlásí			
	gymnázium	SŠ a učiliště s mat.	učiliště bez mat.	Nevím
Žádný materiální nedostatek	25	43	1	8
Nízký materiální nedostatek	20	56	4	20
Střední materiální nedostatek	18	49	8	21
Vysoký materiální nedostatek	3	32	13	14
Celkem	66	180	26	63

Žáci s materiálním dostatkem jdou významně častěji na gymnázia a méně na učiliště bez maturity a žáci s vysokým materiálním nedostatkem jdou významně častěji na učiliště bez maturity.

Byla prokázána statisticky významná souvislost mezi materiálním nedostatkem a vzdělanostními plány žáka studovat na VŠ na hladině 0,001. Existuje vzájemný vztah mezi materiálním nedostatkem a uvažováním o studiu na vysoké škole.

Tabulka 17: Vztah mezi materiálním nedostatkem a vzdělanostními plány žáka studovat na VŠ (tabulka ukazuje absolutní počty, N=336)

Materiální nedostatek	Uvažuje o studiu na VŠ		
	Ano	Ne	Nevím
Žádný materiální nedostatek	52	10	15
Nízký materiální nedostatek	59	20	21
Střední materiální nedostatek	45	21	30
Vysoký materiální nedostatek	19	25	19
Celkem	175	76	85

Žáci s materiálním dostatkem výrazně častěji vyjadřují přání studovat jednou na VŠ. Žáci s vysokým materiálním nedostatkem jsou výrazně méně zastoupeni mezi hlásícími se na VŠ.

H2: Existuje vztah mezi materiálním nedostatkem a sociálním vyloučením (sociální integrací).

Byla prokázána statisticky významná souvislost mezi materiálním nedostatkem a sociální integrací na hladině 0,001. Děti s materiálním dostatkem jsou výrazně častěji plně integrovány. Děti s vysokým materiálním nedostatkem jsou významně častěji slabě integrovány.

Tabulka 18: Souvislost mezi materiálním nedostatkem a sociální integrací (tabulka ukazuje absolutní počty, N=330)

Materiální nedostatek	Integrace v kolektivu		
	Slabá integrace	Střední integrace	Silná integrace
Žádný materiální nedostatek	5	31	40
Nízký materiální nedostatek	17	49	32
Střední materiální nedostatek	17	44	33
Vysoký materiální nedostatek	23	26	13
Celkem	62	150	118

H3: Žáci z rodin s materiálním nedostatkem mají nižší příležitosti rozvoje¹⁰.

Byla prokázána statisticky významná souvislost mezi materiálním nedostatkem a navštěvováním kroužků na hladině 0,001. Děti s materiálním dostatkem výrazně častěji navštěvují kroužky. Děti s vysokým materiálním nedostatkem kroužky nenavštěvují.

Tabulka 19: Souvislost mezi materiálním nedostatkem a navštěvováním kroužků (tabulka ukazuje absolutní počty, N=337)

Materiální nedostatek	Příležitosti rozvoje	
	Kroužky nenavštěvuje	Kroužky navštěvuje
Žádný materiální nedostatek	5	73
Nízký materiální nedostatek	15	85
Střední materiální nedostatek	29	67
Vysoký materiální nedostatek	37	26
Celkem	86	251

Výše potvrzené hypotézy dokazují, že děti z rodin s materiálním nedostatkem mají nižší vzdělanostní plány, ať již se týkají středoškolské nebo vysokoškolské úrovně (H1), jsou méně začleněné (H2), a mají nižší příležitosti rozvoje (H3).

5.5.7 Diskuze k výsledkům

Prostřednictvím kvantitativního výzkumu, formou dotazníkového šetření, bylo zjišťováno, jak žáci základní školy vnímají chudobu a sociální vyloučení v návaznosti na další životní plány. Kvantitativní metoda byla vybrána, protože je vhodná při zkoumání většího vzorku respondentů. Bylo pracováno se subjektivními údaji respondentů, protože objektivní údaje např. o příjmech rodiny nebyly k dispozici.

Pro snadnější vyhodnocení byly dotazníky z papírové podoby převedeny do elektronické podoby, a následně pomocí statistické softwarové aplikace vyhodnocovány.

¹⁰ Viz operacionalizace – rozvoj ve volnočasových kroužcích

Autorka si je vědoma toho, že výzkumný vzorek byl menšího rozsahu a sebraný pouze ze tří základních škol ve Středočeském kraji, což by mohlo ohrozit validitu výzkumu, nicméně výzkum je pouze mapující a může posloužit k zamyšlení a dalšímu navazujícímu výzkumu. Přestože velikost výzkumného souboru nedovoluje vyvozovat závěry nebo zobecňovat dané výsledky, umožňuje zamyslet se nad problematikou chudoby a sociálního vyloučení u žáků a dále také nad jejich vzdělanostními a profesními plány. Z výzkumu je patrné, že žáci, kteří žijí v rodinách s materiálním nedostatkem, jsou méně integrováni v kolektivu, mají nižší vzdělávací plány a také jejich příležitosti rozvoje jsou omezené.

6 Závěr

Předkládaná diplomová práce s názvem „*Chudoba a vyloučení na českých školách*“ měla v teoretické části práce za cíl zmapovat problematiku chudoby a sociálního vyloučení se zvláštním zaměřením na období dospívání. Cílem výzkumné části práce bylo zjistit na vybraných základních školách, zda chudoba a sociální vyloučení ovlivňují, příležitosti rozvoje talentů a vzdělanostní plány v budoucím životě dospívajících a zda chudoba ovlivňuje sociální začlenění do školního kolektivu.

V první kapitole teoretické části práce jsem se věnovala tématu chudoby v tradiční společnosti, tedy v době předmoderní a dále tomu, jak byla chudoba vnímána v židovsko-křesťanské tradici.

V druhé kapitole jsem se zmínila o chudobě v moderní společnosti, uvedla definice chudoby a vymezila základní pojmy, které s chudobou souvisejí.

Ve třetí kapitole s názvem *Chudoba a sociální vyloučení v České republice* byly popsány analýzy, které probíhaly od roku 2008 do roku 2015 a věnovaly se domácnostem, které čelí nedostatku finančních prostředků. Byl zde rovněž popsán jeden z používaných ukazatelů pro mezinárodní porovnávání ohrožení příjmovou chudobou, a to míra materiální deprivace, která má blízko k absolutnímu pojetí chudoby. Z popsáných ukazatelů vyplynulo, že významným a zásadním faktorem z hlediska ohrožení příjmovou a hmotnou nouzí je vzdělání členů domácnosti. V této části jsem se dále zabývala sociální politikou, politikou rovných příležitostí a opatřeními proti chudobě v České republice.

V třetí kapitole se dále věnuji tématu chudoba a sociální vyloučení z pohledu rodin. Z mnoha podobných definic jsem se pokusila vymezit slovo *rodina*, a zároveň jsem zde upozornila na nedostatek v aktuální legislativě, která se vztahuje k rodině, protože český právní řád rodinu a její členy obecně neurčuje a jednoznačnou definici rodiny neuvádí, a to ani v Novém občanském zákoníku. Dále jsem se věnovala popisu dysfunkčních rodin, které neplní základní funkce rodiny a tím u nich dochází k problémům, které ohrožují rodinu nejen jako celek, ale především vývoj dětí.

Čtvrtá kapitola je specifická, věnuje se dvěma etapám života jedince, a to dětství a dospívání v kontextu chudoby. Jsou zde uvedeny charakteristické znaky přechodu z dětství do období dospívání, se kterým souvisejí nejen faktory biologické, ale také faktory psychické a sociální. Je také zmíněna problematika dětské práce od 17. století po současnost. Přestože existuje Úmluva o právech dítěte, je tato problematika stále aktuální.

Problém dětské chudoby a chudoby v období dospívání je diskutován v několika podkapitolách, ve kterých jsou popsány ukazatele a další aspekty, které s chudobou v dětství a dospívání souvisejí. Mezi tyto aspekty jsou zařazeny zdravotní problémy, prostorové vyloučení, nižší participace na veřejném životě, sociálně patologické jevy a horší šance ve vzdělávání.

K chudobě se velmi často přidružuje sociální vyloučení a psychická a materiální deprivace, které mají velmi špatný vliv na dětskou psychiku. Touto problematikou se zabývají různé studie a analýzy. V diplomové práci se odkazují na studii Marienthal z 30. let 20. století, která je prvním velkým výzkumem tohoto tématu a patří ke klasické sociálně vědecké analýze.

Poslední kapitola teoretické části se zabývá otázkou vzdělávání dětí na druhém stupni základní školy. Je zde uveden základní zákon Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, který stanovuje podmínky, za nichž se vzdělávání a výchova uskutečňují a které se přímo týkají vzdělávání ve školách a školských zařízeních. Dále je zde popsán metodický pokyn, podle kterého jsou zřizovány přípravné třídy pro děti se sociálním znevýhodněním.

V kapitole je také vymezena charakteristika sociálně znevýhodněného žáka a jeho příležitostí ke vzdělání. Je zde popsán výzkum Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., na jehož základě se ukazuje, že jeden z nejdominantnějších faktorů, který působí na volbu a průběh vzdělávání dítěte, je vzdělání rodičů, z čehož vyplývá, že vzdělání dětí je závislé na výchozí rodině. Velká pozornost v této práci byla věnována otázce rovného přístupu všech dětí k základnímu vzdělání. Nemohl být opomenut v současné době diskutovaný termín inkluze, který je definován jako systém základního vzdělávání, který umožňuje dětem navštěvovat běžné základní školy.

Ve školním prostředí se velmi často setkáváme se sociálně patologickými jevy, které jsou nežádoucí a svými negativními důsledky ohrožují svého nositele i společnost. Tyto jevy jsou v práci popsány s důrazem na nejrozšířenější jev, kterým je šikana. Je zde vymezena definice šikany, její stádia, popis oběti šikany a její řešení vydáním metodického pokynu k primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních.

Cílem výzkumné části práce bylo zjistit, zda chudoba a sociální vyloučení ovlivňují příležitosti rozvoje talentů a vzdělanostní plány v budoucím životě dospívajících. Byly zde analyzovány dotazníkové odpovědi žáků ze tří základních škol Středočeského kraje. Vybranou skupinu tvořili žáci 7., 8. a 9. tříd. Z odpovědí žáků vyplynulo, že se necítí jako chudí a že jejich materiální vybavení je na vysoké úrovni. Pokud by se měli cítit jako chudí, většina z nich neuváděla nedostatek peněz nebo technického vybavení, ale jako chudí by se cítili bez rodiny, kamarádů, domova a lásky.

Analýza zkoumající vztah materiálního nedostatku, vzdělanostních plánů, sociálního vyloučení a příležitostí rozvoje přinesla zjištění, jimž musíme věnovat pozornost. Potvrdilo se, že děti, které žijí v rodinách s vysokým materiálním nedostatkem, se velmi špatně integrují do kolektivu spolužáků. Předpokládám, že je to dáno tím, že tyto děti nejezdí na několikadenní školní zájezdy a také minimálně navštěvují volnočasové kroužky.

Zajímavé výsledky přinesla analýza vzdělanostních a profesních plánů a příležitostí rozvoje. Většina dotazovaných dětí (celkem $\frac{3}{4}$) by se ráda přihlásila na gymnázium či střední školu s maturitou a více než polovina z nich uvažuje o studiu na vysoké škole, tedy o vyšším vzdělání než mají rodiče. Také profesní plány dětí jsou velmi zajímavé. Ve srovnání uvedených profesí rodičů, je nápadné vyšší směřování dětí, které mají ambice na výše kvalifikované profese než jejich rodiče.

Lze předpokládat, že děti si uvědomují, že vzdělání je v životě velmi důležité, nejen z důvodu materiálního, ale také sociálního, s čímž souvisí jejich sociální status ve společnosti, který je ovlivněn, zejména dosaženým vzděláním, příjmem a sociálním oceněním vykonávané profese.

Vzdělání je klíčovým bodem rozvoje moderní společnosti a jeho nedostatek či nedostupnost jsou skutečným předpokladem k vzniku nepříznivé ekonomické situace jednotlivců a rodin. O vzdělání můžeme hovořit jako o jednom z velmi účinných prostředků v nápravě situace chudoby a sociálního vyloučení. Vzdělanostní dráha dětí má přímou souvislost s rodinným kapitálem, který se skládá z ekonomické, sociální a kulturní složky.

Seznam literatury

AMBROS, Pavel, 2015. *Nouze, chudoba, bohatství: výhledy do postrestituční epochy života církvi: kolektivní monografie*. Vydání první. Olomouc: Nakladatelství Centra Aletti Refugium Velehrad-Roma, s.r.o., 2015. 447 s. Současné otázky; 51. ISBN 978-80-7412-231-6.

BENDL, Stanislav, 2003. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Vyd. 1. Praha: ISV, 2003. 197 s. Pedagogika. ISBN 80-86642-08-9.

BIBLE. ČESKY, 1945. *Bibli Svata: aneb Všecka Svata Pisma Starého i Nového Zákona: podle posledního vydání kralického z roku 1613*. New York: Rada biblických společností, [1945]. 831 s.

Co je to dětská práce?, 2015. In: *Stop dětské práci*[online]. 2015 [cit. 2018-05-21]. Dostupné z: <http://www.stopdetskepraci.cz/co-je-to-detska-prace/>.

CRAWFORD, Claire, Lindsey MACMILLAN a Anna VIGNOLES, 2017. When and Why Do Initially High-Achieving Poor Children Fall Behind? *Oxford Review of Education* [online]. 2017, 43(1), 88-108 [cit. 2017-09-02]. ISSN 0305-4985. Dostupné komerčně také z: <https://doi.org/10.1080/03054985.2016.1240672>.

ČESKO, 1992. Zákon české národní rady ze dne 20. listopadu 1992 o daních z příjmů. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 1992, částka 117, s. 3473-3491. ISSN 1211-1244. Dostupné také z: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=2640>.

ČESKO, 1995. Zákon ze dne 26. května 1995 o státní sociální podpoře. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 1995, částka 31, s. 1634-1653. ISSN 1211-1244. Dostupné také z: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=2842>.

ČESKO, 1995a. Zákon ze dne 30. června 1995 o důchodovém pojištění. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 1995, částka 41, s. 1986-2011. ISSN 1211-1244. Dostupné také z: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=2852>.

ČESKO, 2004. Zákon ze dne 24. září 2004 o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2004, částka 190, s. 10262-10324. ISSN 1211-1244. Dostupné také z: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=4494>.

- ČESKO, 2004a. Zákon ze dne 13. května 2004 o zaměstnanosti. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2004, částka 143, s. 8270-8316. ISSN 1211-1244. Dostupné také z: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=4447>.
- ČESKO, 2006. Zákon ze dne 14. března 2006 o sociálních službách. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2006, částka 37, s. 1257-1289. ISSN 1211-1244. Dostupné také z: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=4883>.
- ČESKO, 2006a. Nařízení vlády č. 567/2006 Sb. ze dne 6. prosince 2006, o minimální mzdě, o nejnižších úrovních zaručené mzdy, o vymezení ztíženého pracovního prostředí a o výši příplatku ke mzdě za práci ve ztíženém pracovním prostředí. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2006, částka 184, s. 7739-7766. ISSN 1211-1244. Dostupné také z: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=5030>.
- ČESKO, 2011. Vyhláška ze dne 21. května 2011, kterou se mění vyhláška č. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2011, částka 56, s. 1499-1501. ISSN 1211-1244. Dostupné také z: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=z&id=23399>.
- ČESKO, 2012. Zákon ze dne 3. února 2012 občanský zákoník. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2012, částka 33, s. 1026-1365. ISSN 1211-1244. Dostupné také z: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=z&id=24084>.
- DUNOVSKÝ, Jiří a kol., 1995. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Vyd. 1. Praha: Grada, 1995. 245 s., [8] s. barev. il. ISBN 80-7169-192-5.
- DVOŘÁKOVÁ, Zuzana a SMRČKA Luboš, 2011. *Finanční vzdělávání pro střední školy: se sbírkou řešených příkladů na CD*. 1. vyd. Praha: C.H. Beck. 312 s. ISBN 978-807-4000-089.
- GIDDENS, Anthony, 1999. *Sociologie*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1999. 595 s. ISBN 80-7203-124-4.
- GOLDMANN, Radoslav, 1999. *Výbrané kapitoly ze sociálních disciplín*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1999, 99 s. ISBN 80-244-0028-6.
- GUREVIČ, Aron Jakovlevič, 1978. *Kategorie středověké kultury*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1978. 286 s., 16 s. obr. příl. Most; sv. 17.
- GOODY, Jack, 2006. *Proměny rodiny v evropské historii: historicko-antropologická esej*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 229 s. Utváření Evropy; sv. 10. ISBN 80-7106-396-7.

HORÁKOVÁ, Markéta et al., 2013. *Příjmová chudoba a materiální deprivace v České republice podle indikátorů EU - vývoj v důsledku krize, fiskální konsolidace a sociální reformy*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 2013. ISBN 978-80-7416-129-2 Dostupné také z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_363.pdf.

Chudoba, 2007-. In: *iEncyklopedie.cz* [online]. Praha: karmelitánské nakladatelství, 2007- [2018-03-14]. Dostupné z: <http://www.iencyklopedie.cz/chudoba/>.

JAHODA, Marie, LAZARSELD, Paul Felix a ZEISEL, Hans, 2013. *Marienthal: sociografie komunity nezaměstnaných*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 182 s. Poprvé v češtině; sv. 1. ISBN 978-80-210-6226-9.

JANDOUREK, Jan, 2001. *Sociologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001. 285 s. ISBN 80-7178-535-0.

JANOŠOVÁ, Pavlína et al., 2016. *Psychologie školní šikany*. Vydání 1. Praha: Grada, 2016. 415 stran. Psyché. ISBN 978-80-247-2992-3.

JEDLIČKA, Richard, 2011. *Výchovné problémy s žáky z pohledu hlubinné psychologie*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. 246 s. ISBN 978-80-7367-788-6.

JELÍNKOVÁ, Šárka a Zdenka KUMSTÝŘOVÁ, 2017. Dopady sociálního vyloučení dětí na jejich vzdělávání. In: *Železnohorský region* [online]. Heřmanův Městec: MAS Železnohorský region, 2017 [cit. 2018-03-09]. Dostupné z: <http://zeleznohorsky-region.cz/dokumenty/download.phtml?file=39876.pdf&&menu=9491>.

JOSHI, Vinay, 2007. *Stres a zdraví*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. 156 s. Rádci pro zdraví. ISBN 978-80-7367-211-9.

JŮVA, Vladimír et al., 2001 *Základy pedagogiky pro doplňující pedagogické studium*. Brno: Paido, 2001. 118 s. ISBN 80-85931-95-8.

KALLIL, Jennifer A., 2015. Childhood Poverty and Parental Stress: Important Determinants of Health. *UBC Medical Journal*[online]. 2015, 6(2), 41-43 [cit. 2017-10-24]. ISSN 1920-7425.

Kážeme Krista: výklad starocírkevních perikop pro zvěstování v církvi: Díl první., Od adventu po neděli trojiční, 1994. Praha: Synodní rada českobratrské církve evangelické, 1994. 271 s.

KELLER, Jan, 2014. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. Vyd. 1. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014. 59 s. ISBN 978-80-7464-490-0.

- Kompetence orgánů inspekce práce, 2018. In: *Státní úřad inspekce práce* [online]. Státní úřad inspekce práce, 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné z: <http://www.suip.cz/pracovnepravni-vztahy/kompetence-organu-inspekce-prace/?q=%C5%A1varc%20syst%C3%A9m>.
- KOTÝNKOVÁ, Magdalena, 2007. *Sociální ochrana chudých v České republice*. Vyd. 1. Praha: Oeconomica, 2007. 132 s. ISBN 978-80-245-1302-7.
- KREBS, V. a kol, 2007. *Sociální politika*. 4. vyd. Praha: ASPI, 2007. 503 s. ISBN 978-80-7357-276-1.
- LE GOFF, Jacques, SCHMITT, Jean-Claude a ALESSIO, Franco, 2008. *Encyklopedie středověku*. Překlad Lada Bosáková. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 2008. 935 s. ISBN 978-80-7021-917-1.
- MACHOVÁ, Jitka, 2016. *Biologie člověka pro učitele*. Druhé vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. 269 stran. ISBN 978-80-246-3357-2.
- MAREŠ, Petr, 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. 248 s. Základy sociologie; sv. 6. ISBN 80-85850-61-3.
- MARTINEK, Michael a kol., 2008. *Praktická teologie pro sociální pracovníky*. 2. vyd. [Praha]: Jabok, 2008 [i.e. 2010]. 175 s. ISBN 978-80-904137-6-4.
- MATĚJŮ, Petr a VEČERNÍK, Jiří, 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1998. 364 s. ISBN 80-200-0765-2.
- MATĚJŮ, Petr, et al., 2006. *(Ne)rovné šance na vzdělání: vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2006. 411 s. ISBN 80-200-1400-4.
- MATĚJŮ, Petr et al., 2010. *Nerovnosti ve vzdělávání: od měření k řešení*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. 495 s. Studie; sv. 63. ISBN 978-80-7419-032-2.
- MOŽNÝ, Ivo a Petr MAREŠ, 1995. *Institucionalizace chudoby v Čechách: přehledová studie*. Praha: Nadace Start, 1995. 52 s. Výzkumné studie/Research Papers 1.
- MOŽNÝ, Ivo. 2006. *Rodina a společnost*. Praha: Slon. ISBN 80-86429-58-X.
- MPSV, 2004. Národní zpráva o rodině (zkrácená verze). In: *Ministerstvo práce a sociálních věcí* [online]. Praha, MPSV, 2004 [cit. 2018-03-02]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/files/clanky/900/zprava_zkr.pdf.

- MPSV, 2014. Strategie sociálního začleňování 2014-2020. In: *Ministerstvo práce a sociálních věcí* [online]. MPSV: Praha, leden 2014 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/files/clanky/17082/strategie_soc_zaclenovani_2014-20.pdf.
- MPSV, 2017. *Koncepce rodinné politiky*. Ministerstvo práce a sociálních věcí, 4. září 2017. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/files/clanky/31898/Koncepce_rodinne_politiky.pdf.
- MPSV, 2018. Životní a existenční minimum. In: Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. Poslední aktualizace 2. 1. 2018 [cit. 2018-05-02]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/11852>.
- MŠMT, 2000. *Metodický pokyn Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ke zřízení přípravných tříd pro děti se sociálním znevýhodněním a k ustanovení funkce vychovatele - asistenta učitele* [online]. MŠMT, 2000 [cit. 2018-03-15]. Č.j. 25 484/2000-22. Dostupné z: <http://www.vzdelavacisluzby.cz/dokumenty/administrativa-a-dokumentace-ve-skolstvi/metodiky-a-postupy/5.2.pdf>.
- MŠMT, 2007. Metodický pokyn k primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních. In: *Věstník MŠMT*. 2007, ročník 63, sešit 11. ISSN 1211-0876. Dostupné také z: http://www.msmt.cz/uploads/soubory/vestniky/MSMT11_07.doc.
- NOVOTNÝ, Adolf, 1935. Biblický slovník. Ilustrovaná revue biblických vědomostí. Hradec Králové: Svaz Nedělních škol v Československu, 1935. 458 s. Dostupné také z: http://lide.cb.cz/pavel.mosner/bib_slovník_novotny.htm.
- UNITED NATIONS, 1996. *Report of the world summit for social development*. New York, 1996. ISBN 92-1-130176-9. Dostupné také z: <https://undocs.org/A/CONF.166/9>.
- PETRUŠEK, Miloslav, MAŘÍKOVÁ, Hana a VODÁKOVÁ, Alena, 1996. *Velký sociologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996. 2 sv. ISBN 80-7184-311-3.
- Pomoc v hmotné nouzi, 2012. In: MPSV.cz [online]. Ministerstvo práce a sociálních věcí, posl. akt. 2012 [cit. 2018-03-15]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/5>.
- PROKOP, Daniel, 2016. *Chudoba zvyšuje šanci dětí na problémy ve škole, v komunikaci i ve zdraví* [online]. Praha: Nadace Sirius, 2016 [cit. 2018-02-15]. Dostupné z: http://www.nadacesirius.cz/soubory/tiskovezpravy/Tiskova_zprava_Chudoba_zvyšuje_sanci_deti_na_problemy_ve_skole_v_komunikaci_i_ve_zdravi.pdf.

- PRŮCHA, Jan, ed., 2009. *Pedagogická encyklopedie*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009. 935 s. ISBN 978-80-7367-546-2.
- PRŮCHA, Jan, WALTEROVÁ, Eliška a MAREŠ, Jiří, 2009a. *Pedagogický slovník*. 6., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2009. 395 s. ISBN 978-80-7367-647-6.
- PŘIBYL, Stanislav, 1997. Vybrané problémy aplikace principu subsidiarity v kanonickém právu. *Revue pro církevní právo*. 1997, č. 3, 129-135. ISSN 1211-1635. Dostupné také z: <http://spcp.prf.cuni.cz/1-10/RCP-8-3-97.pdf>.
- RHEINHEIMER, Martin, 2003. *Chudáci, žebráci a vaganti: lidé na okraji společnosti 1450-1850*. Překlad Vladimír Marek. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2003. 187 s. Kulturní historie. ISBN 80-7021-579-8.
- RINGEN, S., 2005. Problém chudoby – několik doporučení k definici a měření. In *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2005, 41(1), s. 127–129. ISSN 0038–0288.
- RYŠKOVÁ, Mireia, 1991. *Stručný úvod do Písma svatého. Nový zákon*. Praha, 1991. s. 3-44. Skriptum.
- ŠÍMA, Jaroslav, 1934. *Ježíš a bída*. Praha: Kruh, 1934. 67 s.
- ŠMAJSOVÁ BUCHTOVÁ, Božena, ŠMAJS, Josef a BOLELOUCKÝ, Zdeněk, 2013. *Nezaměstnanost*. 2., přeprac. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2013. 187 s. Psyché. ISBN 978-80-247-4282-3.
- SIROVÁTKA, Tomáš et al., 2002. *Monitorování chudoby v České republice* [online]. VÚPSV, 2002. [cit. 2013-04-06]. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/Sirchu.pdf>.
- SIROVÁTKA, Tomáš et al., 2015. *Chudoba, materiální deprivace a sociální vyloučení v České republice s důrazem na děti a domácnosti vychovávající děti*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 2015. ISBN 978-80-7416-213-8. Dostupné také z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_390.pdf.
- SLOWÍK, Josef, 2016. *Speciální pedagogika*. 2., aktualizované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2016. 162 stran. Pedagogika. ISBN 978-80-271-0095-8.
- ŠVARCOVÁ, Eva, 2002. *Úvod do etopedie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2002. 107 s. ISBN 80-7041-449-9.
- SVOBODOVÁ, Kamila, 2007. *Životní situace vícedětných rodin*. 1. vyd. Praha: VÚPSV, 2007. 44, 8 s. ISBN 978-80-87007-68-6.
- TANNENBERGEROVÁ, Monika, 2016. *Průvodce školní inkluzí, aneb, Jak vypadá kvalitní základní škola současnosti?*. Vydání první. Praha: Wolters Kluwer, 2016. 135 stran. ISBN 978-80-7552-008-1.

- TOMEŠ, Igor, 1996. „O chudobě jako o sociální události.“ In *Sociální politika, teorie a mezinárodní zkušenost*. Praha: Socioklub, 1996, 126–130.
- TOMEŠ, Igor, 2001. *Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost*. Vyd. 2. Praha: Socioklub, 2001. 262 s. Sešity pro sociální politiku. ISBN 80-86484-00-9
- TOMEŠ, Igor, 2010. *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*. Praha: Portál, 2010, 440 s. ISBN 978-80-7367-680-3.
- TOMEŠ, Igor, 2015. *Igor Tomeš: 10x o sociální politice*[*Fórum sociální politiky, odborný recenzovaný časopis - mimořádné číslo 2015*]. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 2015. ISSN 1803-7488. Dostupné také z: http://www.vupsv.cz/sites/file/forum_socialni_politiky/FSP-2015-spec.pdf.
- TRÖSTER, Petr a kol., 2005. *Právo sociálního zabezpečení*. 3., aktualiz. a dopl. vyd. Praha: C.H. Beck, 2005. xxxii, 348 s. Beckovy právnické učebnice. ISBN 80-7179-856-8.
- VÁGNEROVÁ, Marie, 2012. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.
- VAŠEK, Bedřich, 1941. *Dějiny křesťanské charity*. V Olomouci: Velehrad, nakladatelství dobré knihy, 1941. 190 stran. Knihovna charity; číslo 1.
- VEČERNÍK, Jiří, 2007. *Boj proti dětské chudobě a prosazování sociálního začlenění dětí: Studie národních politik* [online]. 2007 [cit. 2018-03-15]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=5149&langId=cs>.
- VEČERNÍK, Jiří a Martina MYSÍKOVÁ, 2015. *Chudoba v České republice: kritický pohled na evropské ukazatele*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2015. ISBN 978-80-7330-283-2
- WB, 1990. *World development report 1990: Poverty* [online]. New York: Oxford University Press, 6/1990 [cit. 2017-11-21]. ISSN 0163-5085. Dostupné z: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/5973/WDR%201990%20-%20English.pdf?sequence=5>.
- WINTER, David, 2010. *ABC křesťanství*. 1. české vyd. Praha: Česká biblická společnost, 2010. 127 s. ISBN 978-80-87287-05-7.
- ZÍKOVÁ, Tereza a kol., 2011. *Bedekr sociálním znevýhodněním pro učitele základní školy*. 1. vyd. V Plzni: Západočeská univerzita, 2011. 183 s. ISBN 978-80-261-0053-9.

Seznam tabulek použitých v textu

Tabulka 1: Povolání rodičů	67
Tabulka 2: Vnímání chudoby	67
Tabulka 3: Volné odpovědi k otázce „ <i>Co by ti muselo nejvíce scházet, aby ses cítil/a chudý/á?</i> “	68
Tabulka 4: Volné odpovědi k otázce „ <i>Chybí tobě něco?</i> “	68
Tabulka 5: Materiální vybavení rodiny	69
Tabulka 6: Materiální nedostatek	70
Tabulka 7: Rozvíjení talentů, kroužky	71
Tabulka 8: Vzdělanostní plány (SŠ)	72
Tabulka 9: Vzdělanostní plány (SŠ) podle tříd	72
Tabulka 10: Vzdělanostní plány (VŠ)	73
Tabulka 11: Vzdělanostní plány (VŠ) podle tříd	73
Tabulka 12: Profesní plány	74
Tabulka 13: Sociální začlenění ve třídě	75
Tabulka 14: Integrace/izolace ve třídě i mimo školu	75
Tabulka 15: Pásma začlenění/integrace	75
Tabulka 16: Materiální nedostatek/plány studia na SŠ (tabulka ukazuje absolutní počty, N=335)	76
Tabulka 17: Vztah mezi materiálním nedostatkem a vzdělanostními plány žáka studovat na VŠ (tabulka ukazuje absolutní počty, N=336)	77
Tabulka 18: Souvislost mezi materiálním nedostatkem a sociální integrací (tabulka ukazuje absolutní počty, N=330)	77
Tabulka 19: Souvislost mezi materiálním nedostatkem a navštěvováním kroužků (tabulka ukazuje absolutní počty, N=337)	78

Seznam použitých zkratk

CAN	Child abuse and neglect
DPH	Daň z přidané hodnoty
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí
MŠMT	Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
OSN	Organizace spojených národů
RVP G	Rámcový vzdělávací program pro gymnázia
RVP ZV	Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání
WB	World Bank
ZŠ	Základní škola

Seznam příloh

Příloha k dotazníku pro učitele

Prázdný dotazník – 5 stran

Vyplněný dotazník – 5 stran

Příloha č. 1 - Příloha k dotazníku pro učitele

Příloha k dotazníku pro učitele:

Vážené paní učitelky,

Vážení učitelé,

ve spolupráci s Vaší školou realizuji šetření, jehož tématem je **Chudoba a sociální vyloučení na školách**. Při zadávání dotazníku informujte děti, že vyplnění dotazníku je dobrovolné a děti k vyplnění dotazníku v žádném případě nenuťte. V případě, že některé z dětí nebude s vyplněním dotazníků souhlasit, napište mi prosím, počet žáků, kteří se šetření nezúčastnili.

Zaznamenejte, prosím, celkový počet žáků ve třídě a datum sběru dat. Dotazníky sbírejte, prosím, pouze do zamčené krabice. Je pro mě důležité, aby děti měly maximální důvěru.

S poděkováním

Kateřina Šantorová, studentka Diakoniky ETF UK

Příloha č. 2 - Prázdný dotazník

Ahoj,

jmenuji se Kateřina Šantorová a jsem studentkou Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy. Ráda bych Tě poprosila o vyplnění tohoto dotazníku. Údaje, které mi svým vyplněním poskytneš, mi pomohou k vypracování mé diplomové práce, jež se zabývá otázkami chudoby na školách. Dotazník **nepodepisuj**, je anonymní-nebude tedy poznat, kdo, jak a na jaké otázky odpovídal.

Moc děkuji za pomoc.

Odpověď, kterou si vybereš, prosím zakroužkuj nebo doplň.

1. Jsi:

- a) dívka   b) chlapec

2. Napiš, do jaké chodíš třídy .....

3. Máš sourozence?

- a) ano, napiš kolik.....
b) ne, jsem jedináček

4. Co se ti jako první vybaví pod pojmem chudoba?

- a) nedostatek peněz
b) malý byt
c) nedostatek jídla
d) nemít značkové věci
e) staré věci
f) jiné, prosím uveď jaké: .....

5. Co by ti muselo nejvíce scházet, aby ses cítil/a chudý/á?

- a) peníze
b) jídlo
c) bydlení
d) mobilní telefon
e) počítač
f) jiné, prosím uveď co: .....

6. Chybí tobě něco?

- a) ano, prosím uveď co: .....
b) ne

- 7. Myslíš si, že je tvoje rodina chudá?**
- a) ano
  - b) ne
  - c) nevím, nedokáži posoudit
- 8. Kde bydlíš? (pokud si nejsi jistý/á raději zaškrtni, nevím)**
- a) ve vlastním bytě, který nám patří
  - b) v rodinném domě
  - c) v rodinném domě s babičkou a dědou
  - d) v pronajatém bytě
  - e) nevím
- 9. Máte doma počítač nebo tablet?**
- a) ano
  - b) ne
- 10. Máš svůj vlastní počítač nebo tablet?**
- a) ano
  - b) ne
- 11. Máš vlastní mobilní telefon?**
- a) ano
  - b) ne
- 12. Máš doma internet?**
- a) ano
  - b) ne
- 13. Máte auto?**
- a) ano
  - b) ne
- 14. Máte myčku na nádobí?**
- a) ano
  - b) ne
- 15. Jak často jezdíš s rodiči na delší dovolenou (alespoň na 1 týden)?**
- a) 2 x ročně
  - b) 1x ročně
  - c) 1x za dva roky
  - d) 1x za pět let
  - e) výjimečně

f) vůbec

16. Kde jste byli naposledy na dovolené?

- a) v České republice
- b) na Slovensku
- c) v Chorvatsku
- d) v jiné evropské zemi
- e) mimo Evropu
- f) nikde

17. Dostáváš pravidelně (měsíčně) kapesné?

- a) ano, prosím uveď kolik: .....
- b) ne

18. Chodíš v současné době (v tomto měsíci) na obědy do školní jídelny?

- a) ano - pravidelně
- b) ano – někdy
- c) ne

19. Jaké bylo tvé poslední vysvědčení?

- a) měl/a jsem vyznamenání
- b) měl/a jsem dvojky, ale ne vyznamenání
- c) měl/a jsem trojky
- d) měl/a jsem čtyřky
- e) propadl/a jsem

20. Jaký máš talent/nadání? Co ti podle tvého názoru jde dobře a snadno?

- a) tanec
- b) sport
- c) učení se světovým jazykům
- d) výtvarné nadání kreslení a malování apod.
- e) hudební nadání
- f) ruční práce (vaření, kutilství, zahrada)
- g) jiné, prosím uveď jaké.....

21. Chodíš do nějakého kroužku?

- a) pohybové/taneční
- b) sportovní
- c) jazykové- angličtina, němčina apod.
- d) výtvarné

- e) hudební- hraju na nástroj, zpívám
- f) rukodělné (modeláři, šití, vaření)
- g) jiné, prosím uveď jaké.....
- h) žádné

22. Kde se kroužkům věnuješ?

- a) ve škole
- b) soukromé sportovní kluby
- c) Jednota, Sokol
- d) jinde – prosím uveď kde
- e) žádné kroužky nenavštěvuji

23. Na jakou školu se budeš po základní škole hlásit?

- a) gymnázium
- b) střední škola s maturitou
- c) učiliště s maturitou
- d) učiliště bez maturity
- e) nevím

24. Jaké toužíš mít povolání? Prosím uveď. Pokud nevíš, napiš nevím

.....

25. Chceš studovat na vysoké škole?

- a) ano
- b) ne
- c) nevím

26. Kolik máš ve třídě asi kamarádů?

- a) 1 – 2
- b) 3 – 5
- c) 6 a více
- d) žádného

27. Cítíš se někdy ve třídě sám?

- a) ano
- b) ne

28. Když potřebuješ poradit, pomůže ti někdo ze třídy?

- a) ano
- b) ne

29. Ublížíje ti ve třídě někdo?

- a) ano
- b) ne

30. Chodíš s kamarády po škole ven?

- a) ano
- b) ne

31. Chodíš ke spolužákům na návštěvy domů?

- a) ano
- b) ne

32. Byl jsi na posledním školním zájezdu, který trval více dnů? (škola v přírodě, lyžařský výcvik, vícedenní výlet, aj.)

- a) ano
- b) ne

33. Pracují tvoji rodiče v současné době?

- a) ano, otec i matka
- b) pouze matka
- c) pouze otec
- d) jsou oba nezaměstnaní
- e) nevím

34. Prosím napiš, jaké je povolání tvých rodičů.

matka.....

otec.....

Moc děkuji za vyplnění dotazníku a přeji krásné a slunečné prázdniny
Kateřina Šantorová

Příloha č. 3 - Vyplněný dotazník

Ahoj,

jmenuji se Kateřina Šantorová a jsem studentkou Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy. Ráda bych Tě poprosila o vyplnění tohoto dotazníku. Údaje, které mi svým vyplněním poskytneš, mi pomohou k vypracování mé diplomové práce, jež se zabývá otázkami chudoby na školách. Dotazník nepodepisuj, je anonymní-nebude tedy poznat, kdo, jak a na jaké otázky odpovídal.

Moc děkuji za pomoc.

Odpověď, kterou si vybereš, prosím zakroužkuj nebo doplň.

1. Jsi:

- a) dívka: 174 (52%)   b) chlapec: 163 (48%)

2. Napiš, do jaké chodíš třídy

- a) 7. třída: 120 (35%)
b) 8. třída: 117 (35%)
c) 9. třída: 100 (30%)

3. Máš sourozence?

- a) ano, napiš kolik:
b) 1 sourozenec – 193 (57%)
c) 2 sourozenci – 65 (19%)
d) 3 a více sourozenců – 44 (13%)
e) ne, jsem jedináček: 35 (11%)

4. Co se ti jako první vybaví pod pojmem chudoba?

- a) nedostatek peněz – 280 (83%)
b) malý byt – 7 (2%)
c) nedostatek jídla – 61 (18%)
d) nemít značkové věci – 4 (1%)
e) staré věci – 8 (2%)
f) jiné, prosím uveď jaké: .....

5. Co by ti muselo nejvíce scházet, aby ses cítil/a chudý/á?

- a) peníze – 132 (39%)
b) jídlo – 88 (26%)
c) bydlení – 130 (39%)
d) mobilní telefon – 6 (2%)
e) počítač – 3 (1%)

f) jiné, prosím uveď co: .....

6. Chybí tobě něco?

- a) ano, prosím uveď co: 39 (12%)
- b) ne – 298 (88%)

7. Myslíš si, že je tvoje rodina chudá?

- a) ano – 3 (1%)
- b) ne – 301 (89%)
- c) nevím, nedokážu posoudit – 33 (10%)

8. Kde bydlíš? (pokud si nejsi jistý/á raději zaškrtni, nevím)

- a) ve vlastním bytě, který nám patří – 42 (13%)
- b) v rodinném domě – 200 (59%)
- c) v rodinném domě s babičkou a dědou – 38 (11%)
- d) v pronajatém bytě – 49 (15%)
- e) nevím – 8 (2%)

9. Máte doma počítač nebo tablet?

- a) ano – 333 (99%)
- b) ne – 4 (1%)

10. Máš svůj vlastní počítač nebo tablet?

- a) ano – 288 (86%)
- b) ne – 49 (14%)

11. Máš vlastní mobilní telefon?

- a) ano – 333 (99%)
- b) ne – 4 (1%)

12. Máš doma internet?

- a) ano – 331 (98%)
- b) ne – 6 (2%)

13. Máte auto?

- a) ano – 317 (94%)
- b) ne – 20 (6%)

14. Máte myčku na nádobí?

- a) ano – 265 (79%)
- b) ne – 72 (21%)

15. Jak často jezdíš s rodiči na delší dovolenou (alespoň na 1 týden)?

- a) x ročně – 180 (53%)

- b) 1x ročně – 96 (28%)
- c) 1x za dva roky – 12 (4%)
- d) 1x za pět let – 0%
- e) výjimečně – 30 (9%)
- f) vůbec – 19 (6%)

16. Kde jste byli naposledy na dovolené?

- a) v České republice – 98 (29%)
- b) na Slovensku – 15 (4%)
- c) v Chorvatsku – 50 (15%)
- d) v jiné evropské zemi – 121 (36%)
- e) mimo Evropu – 40 (12%)
- f) nikde – 13 (4%)

17. Dostáváš pravidelně (měsíčně) kapesné?

- a) ano, prosím uveď kolik: 243 (72%)
- b) ne: 94 (28%)

18. Chodíš v současné době (v tomto měsíci) na obědy do školní jídelny?

- a) ano – pravidelně – 221 (66%)
- b) ano – někdy – 54 (16%)
- c) ne – 62 (18%)

19. Jaké bylo tvé poslední vysvědčení?

- a) měl/a jsem vyznamenání – 148 (44%)
- b) měl/a jsem dvojky, ale ne vyznamenání – 43 (13%)
- c) měl/a jsem trojky – 103 (30%)
- d) měl/a jsem čtyřky – 36 (11%)
- e) propadl/a jsem – 7 (2%)

20. Jaký máš talent/nadání? Co ti podle tvého názoru jde dobře a snadno?

- a) tanec – 37 (11%)
- b) sport – 158 (47%)
- c) učení se světovým jazykům – 38 (11%)
- d) výtvarné nadání kreslení a malování apod. – 50 (15%)
- e) hudební nadání – 32 (10%)
- f) ruční práce (vaření, kutilství, zahrada) - 53 (16%)
- g) jiné, prosím uveď jaké.....

21. Chodíš do nějakého kroužku?

- a) pohybové/taneční – 33 (10%)
- b) sportovní – 165 (50%)
- c) jazykové- angličtina, němčina apod. – 20 (6%)
- d) výtvarné – 23 (7%)
- e) hudební- hraju na nástroj, zpívám – 30 (9%)
- f) rukodělné (modeláři, šití, vaření) – 1 (1%)
- g) jiné, prosím uveď jaké.....
- h) žádné – 86 (26%)

22. Kde se kroužkům věnuješ?

- a) ve škole – 36 (11%)
- b) soukromé sportovní kluby – 146 (43%)
- c) Jednota, Sokol – 27 (8%)
- d) jinde – prosím uveď kde – 51 (15%)
- e) žádné kroužky nenavštěvuji – 86 (26%)

23. Na jakou školu se budeš po základní škole hlásit?

- a) gymnázium – 66 (20%)
- b) střední škola s maturitou – 164 (48%)
- c) učiliště s maturitou – 16 (5%)
- d) učiliště bez maturity – 26 (8%)
- e) nevím – 65 (19%)

24. Jaké toužíš mít povolání? Prosím uveď. Pokud nevíš, napiš nevím

.....

25. Chceš studovat na vysoké škole?

- a) ano – 175 (52%)
- b) ne – 76 (23%)
- c) nevím – 86 (25%)

26. Kolik máš ve třídě asi kamarádů?

- a) 1 – 2 – 38 (11%)
- b) – 5 – 74 (22%)
- c) a více – 220 (65%)
- d) žádného – 5 (2%)

27. Cítíš se někdy ve třídě sám?

- a) ano – 113 (34%)

b) ne – 224 (66%)

28. Když potřebuješ poradit, pomůže ti někdo ze třídy?

a) ano – 92%

b) ne – 8%

29. Ublíží ti ve třídě někdo?

a) ano – 32 (9%)

b) ne – 305 (91%)

30. Chodíš s kamarády po škole ven?

a) ano – 265 (78%)

b) ne – 72 (22%)

31. Chodíš ke spolužákům na návštěvy domů?

a) ano – 236 (70%)

b) ne – 101 (30%)

32. Byl jsi na posledním školním zájezdu, který trval více dnů? (škola v přírodě, lyžařský výcvik, vícedenní výlet, aj.)

a) ano – 256 (76%)

b) ne – 81 (24%)

33. Pracují tvoji rodiče v současné době?

a) ano, otec i matka – 298 (88%)

b) pouze matka – 16 (5%)

c) pouze otec – 18 (5%)

d) jsou oba nezaměstnaní – 4 (1%)

e) nevím – 1 (1%)

34. Prosím napiš, jaké je povolání tvých rodičů.

matka.....

otec.....

Moc děkuji za vyplnění dotazníku a přeji krásné a slunečné prázdniny
Kateřina Šantorová

